

ERDÉLYI MÚZEUM

XV. kötet.

1898.

VIII. füzet.

Erzsébet királyné életéből.*

Egy hétig zúgtak-búgtak a harangok a három hegy és négy folyam országában, siratva ezredéves történetünk legdicsőbb királynéját; két hétig szóltak a harangok, az Isten házába hívogatván a megkeseredett szíveket, hogy a mit a föld nem adhat, az Égtől kérjünk vigasztalást és enyhülést a megmérhetetlen fájdalom elviselésére s csöndes nyugodalmat a Mindenség urától a megdicsőült drága halottnak.

Göthe harangjának a jelmondata: *az élőket hívogatom, a halottakat elsiratom*, alig valósúlt még valaha egy ország gyászában oly szívhez szólóan, és a szívek érzelmeit annyira kifejezően, mint a magyar templomoknak országunk határait végig siró kesergő eme harangzúgása.

A gyász negyedik hetén megenyhült immár a síró fájdalom, letöröltük könnyeinket s keressük, kutatjuk azt, a mi Reá emlékeztet; vigasztalást keresünk dicső emlékezetének drága örökségében, a mely a csapás sulya alatt megroskadt lelkünket felemeli, felmagasztalja s abba a boldogító hitbe ringatja el, hogy Ő reánk nézve nem halt és nem halhatott meg: örök életet biztosított magának a nemzet kegyeletében, történelmünk életet hirdető legszebb lapjain.

Én is úgy vélem leginkább a kegyelet adóját leróvhatni, ha élettörténetéből újítok fel némely emlékeket, ha a leghitelesebb adatok alapján feltűntetem, hogy mi volt Ő nekünk, mint gyermekeinek s egyúttal e nemzetnek édes anyja, mennyire szerette édes

* Felolvasás az Erdélyi Irodalmi Társaságnak Ő Felsege Erzsébet királyné emlékezetére tartott ülésén, 1898 okt. 2-án.

anyanyelvünket, nemzetünket s mennyire igyekezett ezt a szeretetet átplántálni gyermekeibe, Gizella főhercegnőbe, immár egy évtized óta letűnt reménysillagunk: a trónörökösbe s a Budavárában született magyar királykisasszonyba, az Ő „kedves galamb“-ja: Valéria főhercegasszonyba és környezetükbe.

*

Az a szeretet, melyet a megdicsőült királyné nemzetünk iránt táplált, legszebben nyilvánult gyermekeinek magyar szellemben való nevelésében.

1871 jun. 3-án Andrássy Gyula gr. miniszterelnök a képviselőház folyosójára szólította Rónay Jácint képviselőt s bizalmasan közölte vele, hogy Ő Felsége megbízására, hogy ajánlana az udvarhoz oly egyént, ki egy éven át a trónörökösnek magyar nyelven előadásokat tartana Magyarországnak történelméből, őt ajánlotta.

Rónay örvendett a rendkívüli kitüntetésnek, csak az az egy aggasztotta: taníthatja-e egészen szabad szellemben a magyar történelmet? Andrássy e felől megnyugtatta. Előre gondolható volt, hogy midőn a szabadságharcban szerepet játszott benczés papot, a ki 17 évi száműzetésből 1867-ben került haza Londonból, elfogadták az udvarnál a magyar történelem tanárául, az volt a cél, a mit Latour tábornok, a trónörökös nevelője így fejezett ki: „*igazságot akarunk, kövesse Ön meggyőződését!*“ Ő Felsége a király különösen csak azt kívánta, hogy a magyar előadásban és szónoklatban is gyakorolja a trónörököst.

1871 okt. 21-én kezdette meg Rónay előadását a schönbrunni palotában a honkeresésről a 14 éves koronaörökösnek.

Rónay Naplótöredékei-ben¹ feljegyzi előadásai vázlatát s a benyomásokat, melyeket a magyar történelem a trónörökösre tett s az Ő, hazánkra s nemzetünkre tett megjegyzéseit.

Midőn 1871 végén a karácsonyi ünnepekre két hétre Budára készülnek, a trónörökös ezt mondá: „*Szeretek a budai várban időzni, oly szép a kilátás, oly jól érzem ott magam!*“ Midőn Szent Istvánról volt szó, a trónörökös azzal a megjegyzéssel lepte meg tanárát, hogy Budavárában már egyszer jelen volt Szent István ünnepén. „*Akkor — mondá szomorúan — szerencsétlenek valánk, a poroszok közeledtek Bécshez s mi Budára útaztunk!*“

¹ Mindössze 10 példányban nyomtatta ki e 8 kötetes nagybecsű munkát.

A szászok Erdélybe és a Szepességbe betelepítése történetére azt jegyezte meg „hogy a király kegyességét a szerenesétlenek irányában becsüli, de tán jobb lett volna, ha a megtelepedés meg sem történik, mert elég idegen elem volt már az országban s ha hogy a magyarok tanultak volna is az idegen vándoroktól, a politikai életre az ellenkező irányú fajok törekvése csak károsan hatott, s gyengítette az országot“.

A nemzetiségi kérdések folytán nevezetes az a nyilatkozata, hogy „nekünk össze kell tartani: Ausztria Magyarország nélkül a német —, Magyarország Ausztria nélkül a szláv birodalomba fog beolvadni!“

Budán 1871 végén himlőjárvány mutatkozván, az udvar nem jött le ide, hanem Salzburgba ment. Itt hívatja a királyné decz. 11-én először Rónayt kihallgatásra.

Ő Felsőge igen kegyesen fogadta s nagy érdeklődéssel kérdezősködött a koronaörökös haladásáról a magyar történelemben s különösen a magyar nyelvben. „Nemde kiejtése néha még németes?“ Ritkán, Felsőge, szépen halad, gyakorlata is van, mert az oktatásban eddigelé még nem használtam más nyelvet. „Ezt szeretem és óhajtom“ mondá Ő Felsőge. Aztán a gyermeknevelésről óhajta tudni Rónay nézeteit. Elmondotta azokat nyíltan, őszintén, azon meggyőződésének adván kifejezést, hogy az újabb tanrendszerben, főleg gyermekekre vonatkozólag, a sok tanár és tantárgy aggasztja. Mi csak tanítunk, de nem nevelünk, s ő az angol közmondással tart, hogy többet ér a nevelés, mint a tanítás! „Helyeslem önnek nézeteit“, mondá Ő Felsőge, „Isten áldja!“ s kegyesen kezét nyujtá.

Rónay nem is sejtette ekkor, hogy nevelési nézetei őszinte nyilvánítása mily befolyással lesz további életpályájára.

Ennek köszönhette, hogy később Valéria főhercegnő nevelését reá bízták.

Hogy a magyar nyelv mennyire otthonos volt már ekkor is a királyi családban, mutatja az, hogy a decz. 12-ki udvari ebéden (a min Rónay először vett akkor részt tanártársaival) a Felsőgek s a koronaörökös csak hazánk nyelvén szóltak hozzá s Gizella főhercegeasszony is magyarul beszélt vele, pedig akkor már nem volt környezetében, ki magyarul tudott volna s így gyakorlata csak azok közt lehetett, kikhez legközelebb állott: testvérei s felsőges szülői körében.

Az 1872. újév napján a trónörökös egyenként fogadja tanárai üdvözlését. Az elsőség itt is a magyar tanaré.

A betegség, mely Salzburgba űzte az udvart, innen Budavárába siettetete 1872 febr. 11-én, s ott maradt ápr. közepéig.

A trónörökös itt még inkább kimutathatta jóindulatát hazánk iránt s mindinkább megszerette azt a nemzetet, melyet egykor kormányoznia kellett volna, ha a kegyetlen végzet nem máskép határoz.

Hogy hazánk történetét mily fényes sikerrel tanulta, mutatta az a nyilvános vizsgálat, melyet ápr. 15 én Budán a király és meghívott tudósok előtt letett. A király Ó Felsege azt jegyezte meg rá: „Igen jól sikerült, köszönöm!“ Rónay a pozsonyi prépostsággal jutalmaztatott. Később még a szkodári címzetes püspökséget kapta.

Még fényesebb jutalom volt az a bizalom, melylyel a királyné Rónayt már előbb kiténtette, midőn márcz. 31-én husvét napján közel $\frac{3}{4}$ óráig tartó kihallgatáson fogadván, a 4 éves Valéria főhercegnő nevelésének vezetésére szólította fel.

„Nem akarom — mondá Ó Felsege — az eddigi rendszert követni, s gyermekem nevelését és tanítását sok tanárra bízni, hanem egyre, s erre önt szemeltem ki. — Ön e nevelési tervet helyesli, emlékszem még salzburgi nyilatkozatára. — Lesznek Valéria mellett angol, francia, német, magyar hölgyek; de a nevelés vezetésével, s a tanítással önt óhajtanám megbízni. A tanítást magyar nyelven óhajtanám vezetetni, különösen a vallási oktatást; *gyermekemmel naponkint magyarul imádkozom, folytassa így*. Legyen vallásos, de ne tulzó; az életben mindnyájunknak nagy szüksége van a vallás vigasztalására“.

Ez az elhatározás nagy feltűnést keltett s Andrassy Gyula gr. (már akkor külügyminister) ápr. 4-én így szólt Rónayhoz: „Örvendek azon bizalomnak, melyet Ó Felsege a királyné irányodban tanúsított. A határozat rendkívüli, s nem kétlem, feltűnést fog okozni az udvarnál, s ki tudja, nem találkozzandnak-e, kiknek szemében fellépésed szálla leend; de ez ne aggaszson, én bízom benned, s nem féltelek a síkos pályán“.

A bemutatás a kis főhercegeasszonynál 1872 máj. 21-én Schönbrunnban történt meg. „A Mama — mondá a trónörökös a történeti óra végén — megbízott, hogy önt a kis Valériához vezessem, szeretné ha megismerkednének, ön még úgy sem látta őt, nemde?“

Ő Felsége a királyné kegyesen fogadta Rónayt s bemutatta a kis főhercegasszonyt, a ki alacsony, festetlen fenyűfa asztalnál ült s a felséges Mama sürgetésére felállt, félénken feltekintett s lesütött areczkal ismét székére ereszkedett. „Valéria még nem látott papot — jegyzé meg mosolyogva a királyné — azért kissé elfogúlt“.

Valéria főhgnő már ekkor is tudott magyarul, az előtte fekvő képeskönyvet a szerető anya és testvérek felváltva angol és magyar nyelven magyarázgtatták.

Jun. 10-én tette Rónay második látogatását a leendő tanítválynál, a schönbrunni kertben, a hol a fák árnyában vászon sátor alatt ült a királyasszony gyermekeivel, Gizella és Valéria főhercegasszonynyal. A kis fenség most már bátrabb volt, meg-megnevezte magyar nyelven az előtte fekvő képeskönyv tárgyait.

Jun. 13-án megkezdették a játszva tanulást. Rónay 4 betűt metszett ki papírból, megnevezte azokat, összeállította s a kis fenség kiolvasta az első szót, hogy „Mama!“

A nyarat Ischlben töltik; aug. 20-án az udvar is megünnepli szent István napját; a trónörökös születése napján (aug. 21.) ismét a magyar tanár az első üdvözlő s Valéria a neve napján (sept. 8-án) a királynétől kapott szép párisi babát „Aranká“-nak nevezi.

A királyné mindig magyarul beszélt kis leányával s naponként vele imádkozta a magyar „Miatyánkot“ és „Üdvözetet“. Komornája is magyar leány volt: Csáby Anna.

Szent Erzsébet napján ezzel a magyar köszöntővel lepik meg a felséges asszonyt:

„Kedves Mamám! Engedje meg, hogy e napon szívére borúljak, s anyai jószágát megköszönjem: az Isten áldja meg, legyen élete hoszszú és borítlan, hogy a kis Valéria, drága mamáját még soká, soká szerethesse“.

Decz. 24-én pedig születése napján ezzel üdvözlí Valéria a királyasszonyt Gödöllőn:

„Kedves drága Mamám! Születése napjára koszorút hozok szívem virágaiból, a virágok neve: Öröm, Hála és a Szeretet!“

Rudolf trónörökös tanítását 1872. végén fejezi be Rónay a Gödöllőn decz. 23-án tartott nyilvános bezáró vizsgával, fényes eredménnyel, mely felett a király legmagasabb meglegedését fejezte ki s decz. 24-én a királyné fogadta Rónayt, megkérdezvén, hogy „mikor lehetne Valéria nevelését megkezdeni“. A nevelést — volt

az ő válasza — sohasem kezdjük meg elég korán. Én minden pillanatban kész leendek Felsőged parancsának hódolni. — „Én is úgy hiszem, szándékomat tudatni fogom, most nyugodja ki magát. Isten önnel“.

A királykisasszony nevelésének a forradalomban szereplő s 17 évig száműzetésben élt magyar papra bízása nem ment oly könnyen, mint a hogy a királyné óhajtotta volna. Andrássy jól jósolt, hogy némelyek szemében szálla leend ez a nevelő választás.

1873. febr. 28-án a királyné főudvarmestere jelezte, hogy a főherczegasszony nevelési terve megváltozott, Ő felsége ugyan nem adta még fel egészen eredeti tervét, de akadályok merültek fel.

Másnap a királyné fogadta a Bécsbe hívtott Rónayt. „Sajnálom, mondá kegyesen, hogy Valéria nevelési terve egyelőre megváltozott, de én önre még számot tartok“. E nyilatkozat után egy szép gyémánt mellkeresztet nyújtott át: „Ezt hordozza Valéria emlékeül!“

Elmúlt az 1873-ik év. 1874. febr. 12-én Budán udvari ebédre hivatalos Rónay s febr. 13-ára Valéria szobájába kéreti a királyné, a hol igen kegyesen fogadja, a kis felség megmutogatja karácsonyi és újévi ajándékait, de a nevelési kérdés nem került szóba.

Így telt el az 1874. esztendő is s Rónay már letett a reménységéről, midőn 1875. jan. 26-án br. Nopesa Ferencz főudvarmester azt a váratlan hírt közlé vele, hogy Ő Felsőged a királyné visszatért eredeti tervére s Ő Felsőged a király belecgyezésével M. Valéria főherczegasszony nevelése vezetésével óhajtaná megbízni s holnap d. e. 11 órakor látni óhajtja.

Rónay a boldogságtól túláradó szívvel, gyermekként zokogva borúlt íróasztalára.

Ő Felsőgednél a királynénál másnap Budavárában történt fogadtatását így írja le:

„Jan. 27-én a kitűzött órában Ő Felsőged a királyné kegyesen fogadott, s ülésel kínált meg. — „Gyengélkedő vagyok, — mondá tiszta magyarsággal — de távozásom előtt akartam még önnel szólni. Emlékszem még Salzburgban tett azon nyilatkozatára, hogy gyermekek körében nem helyesli a sok tanárt, s hogy a kezdő pályán első helyre állítja a nevelést, s csak ez után a tanítást. Én is így gondolkodom, s óhajtánék Valeriámnak jó nevelést adni. Nem akarom túlbuzgóvá tenni, de óhajtom, hogy vallásos legyen, hogy a vallás-

ban vígasztalást leljen. Én bízom önben, s remélem ennek megfelelőend, s képes leend a tanítást egymaga is vezetni; így aztán nem kellend egy egész sereg tanárral utaznom. Valéria mellett van angol, német, francia nő, ezek önnek útmutatása mellett segédkezet nyújtanának.

„Felséges aszszonyom, a legnagyobb készséggel felajánlom szolgálatomat, s ezentúl élttem egyedüli feladata az leend, hogy a legmagasab bizalomnak megfelelhessenek; csak egy aggaszt, s ez haladott korom“.

„De még egészséges — volt a kegyes válasz — vigyázzon egészségére, nekünk is lesz gondunk reá“.

„Minő nyelven parancsolja Felséged, hogy a tanítást vezessem?“

„Magyar nyelven, különösen a vallástant. Valéria magyarul imádkozik. Az angol, német, francia nyelvből a nőekkel elég gyakorlata leend. *Én mindig magyarul beszélek véle*“.

„Mikor parancsolja Felséged hogy Bécsben jelentsem magam?“

„Egy hét múlva“. Ő Felsége kezét nyújtá: „Isten áldja!“

Rónay 1875. febr. 1-jén keltezve megkapta német kinevezési okiratát Mária Valéria nevelőjéül Ő Felsége a király főudvarmestertől s ő sietett fel Bécsbe új hivatását megkezdendő.

Felérkezése napján (febr. 6.) a királyné tüstént fogadta s az órák megállapítására nézve az udv. orvoshoz útasította. Úgy intézkedtek, hogy Rónaynak naponként 2 rendes tanórája legyen, d. e. 9—10 és 11—12-ig, a többi időben a német gouvernante foglalandja el s az angol és francia hölgyeknek minden másodnap egy-egy órája legyen.

Febr. 7-én meg is kezdte a tanítást 9 órakor s folytatta addig, míg 10 órakor megjelent a királyné, a ki rendesen leányánál költötte el villás-reggelijét s egy óra hosszat d. e. nála szokott maradni, míg 11 órakor Rónay ismét megjelent folytatni a tanítást.

Mária Valéria a Magyarországon született főhercegasszony, még csak a következő április 22-én volt betöltendő élte 7-ik évét és már is négy nyelven beszélt: *legjobban magyarul* és angolul, kevésbé jól németül és franciául. Felséges szülei s a koronaörökösökkel kizárólag magyarul beszélt, más nyelven nem igen társalogtak s Rónayhoz sem intéztek a felségek más szót, mint magyart. Méltán írhatta Rónay, hogy: „Volt-e királyaink udvarában valaha

a jelenhez hasonló magyar esaládi kör? Kétlem, tán még az Árpádok korában sem, mert királynéink idegenek valának, kikről nem olvasám még, hogy nyelvünket elsajátították volna úgy, annyi fáradalommal és rokonszenvvel, mint felséges asszonyunk, Erzsébet királyné! "

Ilyen szellemben nevelte a mi áldott emlékü királynénk gyermekeit s ilyen szellemben vezette a tanítást Rónay Jácint.

Az első előadás első két szava, melyek kimondására felkérte a magas tanítványt ezek voltak: „*Isten nevében!*“ Azután mindennapi magyar imája ismétlésére szólította fel s hibátlanul elmondta a „*Miatyánkot*“, az „*Üdvözlét*“ s az „*Apostoli hitvallást*“; ezt szokta naponkint este lefekvés előtt felséges anyjával imádkozni.

A tanítás és nevelés felett is ott lebegett állandóan a király-asszony édes anyai meleg gondoskodása és fenkölt szelleme. Az első óra befejezésénél rendszeren megjelent kis leánya szobájában s ott volt a második óra kezdetéig s mindig volt egy-egy kegyes szava a buzgó tanárhoz. A trónörökös is rendszeren megjelent 10 órakor, hogy felséges anyjának és nővérének jó reggelt mondjon. A király is megjelent olykor s teljessé tette a boldog esaládi idylt. Így történt márcz. 23-án, midőn Ő felségeik mindketten megjelenvén az óra végére, kérdezősködtek a tanítvány előmenetéről, a mi örvendetesen haladt.

A taneszközöket Magyarországból hozatták. Születés napja hetedik évfordulójára (ápr. 22.) kapta az első imakönyvet a magyar „*Vezérangyal*“-t, felséges anyja kezéből, a melyből aztán buzgón imádkozgatta a „*Szülőkért*“ szóló imát. Ápr. 12-én négy láda térkép, ábra és három földteke érkezett a magyar kormánytól, mert a földrajzot különösen szerette.

A nyarat Ischlben töltötték, a honnan a királyné jul. 5. Bécsbe utazván V. Ferdinánd temetésére, Valériának alkalma nyílt megírni az első magyar levelet:

„Édes Mamám! A kis Valéria jó egészségben írja e sorokat, szépen tanul, hogy drága szülőinek örömet szerezzen; csak egy gondja van, a Mama távolléte, s e gonddal számítja azon órát, mely vissza hozandja a kedves Mamát.

A királynét annyira meghatotta ez az első levélke, hogy távfrattal fejezte ki örömét felette s visszajövéen, élőszóval is megköszönte.

A tanulást nem egyszer megszakította a főhercezagasszony gyöngél-

kedése, még többször az udvari orvos aggodalmaskodása és fontoskodása, a mi ellen Rónay nem egyszer kel ki naplójában. Így történt ez 1875. nyarán is.

1875. jul. végén Valéria főhgnőnek az udvari orvos szelídebb éghajlatot, tengeri fürdőt ajánlott s e czélból kitűzetett a normandiai tengerparton „Sassetote le Mauconduit“.

A királyasszony oda is elkísérte kedves leányát s ott egy régi kastélyban laktak, egy órányira a tengerparttól, a hová naponként kijártak fürdeni. Ez a fürdés meglehetősen akadályokkal járt. A tengerhez csak ökölnagyságnyi kavieson lehetett jutni, 40—50 lépésnyire kellett ezen keresztül kúlnódni darócezipőben és teljes öltözékben. A királynének és főhgnőnek ugyan állítottak öltöző szobáskákat s vagy 20 lépésnyi ponyva sikátort, de ez nem volt elég: a szabadban kellett bennebb haladni, s az ácsorgó idegenek nem épen mívelt francia udvariassággal a lehetőségig közel voltak s nem volt, ki a szemtelenséget szemmel tartotta volna.

Itt ült Rónay először egy kocsin a királynéval, a tengerpartra menve.

A királyné rendes incognito nevén *Hohenembs grófné* néven tartózkodott itt is s nem fogadott senkit, még a tisztelgés engedélyezését erősen sürgető roueni érseket sem.

Sastón (mint a hogy tréfásan magyarul Sassetote-t nevezgették) majdnem végzetes szerenestlenség érte a királynét lovagló paripájá elbukása következtében.

Tudvalevő, hogy a királyné szenvedélyes és kitünő lovagló volt. Itt is gyakran szokott volt lovagolni a tágas parkban. Szept. 11-én történt a baleset, melyet Rónay így beszél el:

„Épen 12-öt ütött, midőn a tengerpartra menendő, a kastély küszöbét átléptem, s itt egy halálsápadt lovász futott elejém azon megrendítő tudósítással: „hogy Ó Felsege bukott a lóval, s eszmélet nélkül fekszik a gyepen!“ — E szörnyű hír hallattára, egy eselédet azzal bíztam meg, hogy lóvesztével hajtssanak az orvosért, ki szinte Petite-Daleban (a tengeri fürdőben) volt; én pedig futottam a szerenestlenség színhelyére, mely vagy 200 ölnyire lehetett a kastélytól.

Érkezésem pillanatában két lovász felségítette a felséget, ki merev tekintettel nézett maga körül; de reám ismert, mert magyarul

szólítva azt kérdezé: „Kit keres ön?“ — „Felséges asszonyom, reményem nincs semmi baj!“ — „Mi baj volna, hát történt valami? Én nem tudok semmiről, hol vagyok? hogyan kerültem ide, hiszen délelőtt nem szoktam lovagolni? — Gondolja ön hogy emlékezetem vissza fog térni?“ — Elrémültem, de volt annyi erőm, hogy leküzdöttem szomorú aggodalmaimat, s biztató szókat intéztem felséges asszonyunkhoz, s bár ellenezte, karszékért s jeges vízért küldöttem a kastélyba. — Sértés vagy törés nem mutatkozott sehol, csak a kissé elveresedett halántékon látszottak sárnyomok. — A karszék s a kamara hölgyek egyike megérkezett, s hideg burogatást tettek az ülő Felség fejére; ez, úgy látszik, némi enyhülést hozott, de az elmezavar még nem szünt meg, s kétszer is el kellett a Felség ismételt kérdésére, mondani a történeteket. — Később az Angliából Sassetoteba rendelt lovászmesterhez fordult a Felség, s tőle kérdezte angol nyelven a baleset részleteit. A lovászmester, ki a bukás pillanatában a távolabb eső második gát-árokknál állt, valószínűleg nem is látta a szerencsétlenséget, mert egyszer azt állítá, elég életterlenül, hogy az elbukott ló a patkóval, azután ismét, hogy csak térdével érinté a felség halántékát. — Egyik sem áll, de nem is lehető, mert a sebesen vágató ló vagy négy lépésnyi távolságra vetette a felséget, s a csekély halántékütést a talaj, szerencsére a tegnapi esőzés következtében puha, s gyepvel fedett talaj, idézte elé. — Megvizsgáltam gondosan, sőt később le is rajzoltam a helyszínét a nyomokkal együtt, s véleményem szerint: a ló, átugorván a sövényvel fedett gát-árkot, belesüppedt a sáros gyepbe és térdre siklott, e pillanatban bukott le a Felség, míg a ló térden tovább sikamlott, s fejével is feltúrta a gyepet, minek nyomai láthatók voltak, azután pedig hátra fordult, s összetörte a nyeret . . . Gondolni sem merek arra, mi történt volna ha a felséget közelebb éri vala a baleset az elbukott lóhoz . . . Valóban e végzetes pillanatban, szerencsénk nagyobb volt a szerencsétlenségénél!

A hideg burogatást folytattuk, a felség könnyebben, nyugodtabban érzé magát, megemlékezett lováról, s hogy meggyőződjek, miszerint a kedvenceznek, a csekély térd-sérülésen kívül, nem esett semmi baja, maga elé vezetteté és saját kezével nyújtott a rémültében még mindig reszkető lónak répaszeleteket. — A nap hevében az én ernyőmet tartották a felség feje fölé, melyre emlékül rávéstem: Sassetote, Szept. 11. 1875.“

Ennek a balesetnek következtében a királyné megfogadtatta Valériával, hogy nem ül lóra sohasem. A részvét nyilatkozatok rokonoktól és európai hatalmasságoktól egymást érték. Nem is volt a baj jelentéktelen, napokon át jeges borongatásokat alkalmaztatott az orvos a láz és főfájás ellen s egy hétnél tovább tartott, míg a királyné felkelhetett. Vigasztalására szolgált néhány napra az a Bécsből jött hír, hogy Andrásy Gyula gróffal is elbukott a ló. A királyné felüdülvén — szept. 23-án már ismét lovagolt a végzetes fasorok közt, leírhatatlan meglepetésére a jámbor püspöknek, kinek tisztelgését kegyesen mosolyogva fogadta.

Később is szenvedélyvel és bravourral lovagolt. A Gödöllő vidéki versenyvadászaton rendszeren a felséges asszony volt mindenütt az első, csak akkor maradt hátra az utolsó akadálnál, midőn jutalmat tűzött ki, nehogy az adományozó maga nyerje el. Megtörtént (1881. nov. 30.) hogy Andrásy Gyulát a királyné visszatartotta a versenyben való részvétől, nehogy baj érje, mi saját szavai szerint, már többször kijutott lovának s egyik másik lovaglón megesett akkor is.

Néhány nap múlva Gödöllőn vannak, a hol a királyné leginkább szeretett időzni s több időt is töltött ott, mint a magán élet bármely nyughelyén. Ekkor és itt engedi meg először a jeles udvari orvos Valériának a szőlőevést. Oct. 9-én viradt fel a szőlő-ízlelés várvavárt ideje. A besenyői szőlőben a királyné választja ki a fürtöt, melyről a kis fenség orvosi engedélyvel 12 szemet evett. „Minő haladás az orvosi tudományban — jegyzi meg Rónay — mely meg tudja, megmeri határozni, hogy a 13-ik szem már ártana!”

Nem sokára Gödöllőre érkezett Ő Felsége a király is és teljes volt a családi kör. A királynét és leányát bármily korán érkezett, mindig felkereste előbb, mielőtt termeibe vonult volna vissza. „Sok jó atyát láttam (írja Rónay) de szeretőbbet, mint Ő Felsége, nem!”

Gödöllőn érezte a király Ő Felsége is magát leginkább otthon, a hol ritkán zavarták állami dolgok s a hol „a tárva-nyitva tartott királyi lakban nem volt katona, őrt nem állt senki: ott Isten szeme, a magyar nemzet beesülete s a magyar király és királyné bizalma örökös szent István koronája felett“.

A királyi pár felemlegette a normandiai balesetet s annak emlékére a királyné leíratta Rónay által a 90-ik zsoltár szavait, hogy medailleban hordozza a sárga: „*A ki lakozik a felséges Isten rejtekében, a mindenható Isten árnyékában nyugoszik*“.

Gödöllőn ünneplik a királyné nevenapját (nov. 19.) melyen Valéria magyar köszöntőt mond s udvari lovas vadászatot tartanak, a mi előtt Valéria mindig megcsókolta az őt meglátogató édesanyját s e szavakkal „God bless jou!“ keresztet vetett homlokára.

Gödöllőn ünnepelték 1875-ben a karácsonyt is, az előestét menyezetig érő karácsonyfával, karácsonynapját misével, a mely után a királyné ekkor is, mint minden évben, személyesen fogadta az udvari személyzet hódolatát s régi udvari szokás szerint sajátkezüleg nyújtotta át a karácsonyi ajándékokat, melyek értéke rangfokozatok szerint van megállapítva s a melynek minősége iránt az illető személyt jó eleve megkérdezték. Az ajándék a rendes fizetés m. e. 10-ed részének szokott megfelelni. Egyenként járultak a felséges asszony elé az udvari méltóságok s a felségnek mindenkihez volt kegyes szava és ajándéka.

A gödöllői magánélet egyszerűségét (decz. 29-én) a budavári fejedelmi fény váltá fel. Ott már Magyarország királya és királynéja székelt: mindenütt örök állanak, pereg a dob s harsog a trombita, ami Gödöllőn mind ismeretlen jelenség, ott mindössze egy pestmegyei jámbor hajdú szokott állani dísznek.

Az 1876-ik év első napján Budán magyar köszöntővel üdvözli M. Valéria a királynét:

„Édes jó Mamám! Egy év vonúlt el ismét, mely anyai gondoskodásod alatt nekem csak örömet hozott: fogadd kérlek hálás szívem legfőbb köszönetét; de mivel az áldás, mely az éven keresztül rajtunk nyugodott, égből jő, leborúlva mondok Istennek hálát, s buzgó imával kérem, hogy az én szeretett anyámnak, az én jó atyámnak, kedves testvéreimnek és egész családjunknak az új év csak elégtelést hozzon és boldogságot“.

A csöndes örömnapokra nem sokára országos gyász következett 1876. jan. 28-án meghalt Deák Ferencz. A királyné kis leányától hallotta a szomorú hírt másnap reggel 9 órakor. „Szemében köny ragyogott, s megcsókolta (ölébe vett) gyermekét, az országos gyász első hírnökét“. Másnap koszorút rendelt a koporsóra kegyelete jeléül: „*Erzsébet királyné Deák Ferencznek!*“ szalagfelírással.

Jan. 31-én személyesen tette a haza bölcsének koporsójára koszorúját. A fenséges jelenetet így írja le a szemtanú Rónay:

„Harminezgyedikén, mi Deák Ferenczben hialandó volt, már ott nyugodott ravatalon a M. T. Akadémia előcsarnokában. Délután négy órakor Ő Felsége a királyné megérkezett.

A legelső magyar hölgy, a legbölesebb magyar ember ravatalát, sajátkezűleg koszorúval tisztelte meg. Midőn Ő Felsége a ravatal lépesőit elhagyta, körülnézett, mintha csak azt kérdezte volna: hol lehetne itt a nagy halottért hálát emelni az ég urához? Közéledten, hódolatteljesen jelentve, hogy az ima zsámoly a ravatal előtt áll.

Igen, mondá a Felség, s elérzékenyülve térdre borúlt. Az országgyűlés legkitűnőbb tagjai néma csendben álltak körül a ravatalt: Magyarország királynéja imádkozott. *A koronás fő meghajolt az erény előtt. A királyné hódolt a tiszta hazafiságnak*“

1876. márcz. 1-én a királyné hosszú útra Angolországba indúlt, Valériát Rónay gondjaira bízva, kit betegségében ő maga is meglátogatott. Rónay minden héten naplószerű jelentést küldött a királynénak s Valéria szép magyar leveleket írogatott; együtt imádkoztak jóléteért, hogy „Mindenható Isten áld meg kérlek minden lépten nyomon az én kedves anyámat s kísérd vissza szerencsésen, hogy keblére borúlva, ismét boldog lehessenek!“

A jó Isten meghallgatta s a királyné ápr. 5. szerencsésen visszaérkezett Bécsbe s megköszönte a vígasztaló leveleket.

Jun. 3-án Ischlbe mennek, a gyöngélkedő, köszvényes Rónayt elküldik Marienbadba, a hova Valéria magyar levelet ír neki, melyet a királyné sajátkezűleg javít.

Aug. 30-án *Miramar*-ba költöznek, a hol a királyné mélyen meghatva szemléli a szerencsétlen Miksa császár emléktárgyait“. Megnéztünk néhány termet — írja Rónay — s midőn Miksa császár haló szobájába jutottunk, Ő Felsége elérzékenyülve megcsókolá kedves gyermekét, szemében könny ragyogott, s egymaga még egyszer visszavért a szobába, s tán leborúlt az ott függő császár és császárné arczépe előtt, megemlékezvén elkeseredett szívvel e szerencsétlen fejedelmekről, kiket oly megrendítő végzet ért innen és túl a nagy világtengeren“.

Sept. 2-án Rónay és az udvari orvos kirándulást tesznek Triesztbe, a hol „illyr vagy olasz, de minden esetre demonstratióval“ tisztelték őket meg: 3 suhancz az udv. hintó felé köpött s fenyegetőzött. „Durvasága miatt tán el is kellene hallgatnom, de álljon itt mint árnya a jelennek, vagy előhírnöke a jövőnek!“ — jegyzi meg Rónay.

Szept. 4-én a királyné tengerre szállt s *Corfuba* ment. Innen

leánya nevenapját (szept. 8.) magyar levéllel üdvözi: „*Kedves galambom*“ megszólítással. A királyné nevenapját már ismét Gödöllőn ünneplik s Valéria szép magyar köszöntőt mond „kedves édesanyjának“. Az 1877-iki újévet már (most először) a kedves édes atyának“ is magyarul köszönti s a „kedves jó anyának“ köszöntőn kívül *Magyarország sajtókezüleg rajzolt térképével* kedveskedik.

Így telik el az 1877-ik év is többnyire Gödöllőn, hol magyar szó tanulásra fogják Lajos bajor herezeg ott időző leányát, Wallersee bárónét is. Ott ünneplik a husvétot is s a nyári ischli tartózkodás után ismét visszatérnek. Szt. Erzsébet napján a magyar névnap köszöntő kísérelje most egy *Magyarország koronás címerével* készített torta.

Gödöllőről kelnek 1878. telén is a hosszú magyar jelentések az Angliába utazott királyasszony után, a ki után mindig oly nagy ür és bánat maradt hátra szerettei között, ha elútazott. Még a királyné szereesen védenoze, a kis *Rustimo* is azzal mentette magát a gödöllői plebános előtt, a ki írni tanította, hogy „*Rustimo nicht geschrieben, Rustimo viel geweint!*“ A királyné maga is hetenként egyszer megörvendeztette kedves leányát magyar levéllel s érkezéséről is magyar táviratot küldött Bécsből 1878. febr. 22-én.

A gödöllői magány unalmait a gondos nevelő néha gitár mellett való énekléssel űzi el a királyi gyermektől. Valéria ezt elárulja a királynénak s a felséges asszony Bécsben 1878. márczius elsején felkéri Rónayt, hogy énekeljen valamit. Rónay mentegetőzik, de a végén meghajlik a magas óhaj előtt s elénekli a rákosi szántó dalát: „Miről apám nagy búsan szolt“, a Fóti dalt, s két német éneket. A királynénak tetszetek a dalok s ősszel Gödöllőn megismételteti.

Igy telnek a hónapok és évek s a kis Fenség már nemesak leveleket tud írni és köszöntőket (szerinte verseket) mondani, hanem önálló meséket és beszélyeket is, melyekről azt írja tanárja 1878. végén, hogy „ha a főhgasszony, az első, ki Magyarországon született s az első ki magyarul ír, e pályán megmaradna, merem mondani: irodalmunk egykoron büszkeséggel jegyezné fel Mária Valéria nevét“.

Ide fejlődött néhány év alatt az a szellem, melyet a mi dicsőült nagy királynénk nemzetünk nyelve és hazánk szeretete iránt gyermekei szívébe átültetett. Szebben magasztalni szavakkal nem lehet, mint ezek a tények őt dicsőítik.

S hogy ez a szellem mily általánossá lett a dieső királyné környezetében, mutatja az, hogy 1877. folyamán leánya után Lajos bajor herezeg is „egész komolysággal hozzáfogott a szép magyar nyelv tanulásához“ (VI. 293.) s hogy 1881. szept. 30-án Ó felsége a királyné Gödöllőn azzal a kéréssel fordult Rónayhoz, hogy Auersperg Aglája (a Valéria barátnéja) is óhajtana a magyar nyelvet megtanulni s egy-egy órát kívánna naponként venni a magyar nyelvből. S midőn a trónörökös 1880-ban eljegyezi aráját, a nagy nádor unokáját, magyar tanítót küldenek Brüsszelbe.

A királyné távolabbi környezetére is hatással volt ez a felséges példaadás. Az udvari hivatalnokok s tanárok is igyekeztek követni a magas példát.

Én magam két esztendei bécsi lakásom idején (1880—1881.) két a királyné belső udvartartásához tartozó német urat kellett, hogy a magyar nyelvre tanítsak: a királyné főudvarmesteri hivatala titkárát, a ki restelte, hogy Gödöllőn annyi időt töltve nem tudott magyarul s főképp, hogy a királynéhoz intézett magyar kérvényeket nem értette, melyeket aztán nem egyszer én tolmácsoltam neki a magyar órákon -- és Mária Valéria főhgnő német tanárját, a ki a német gouvernante helyett került a főhgasszony mellé Rónay kíségető társául 1880-ban.

Mily boldogan emlékszem vissza én is azokra az órákra, melyeket a bécsi Burg Frauenstiegeje felőli III-ik emeleten s a schönbrunni palota termeiben a magyar nyelv szolgálatában töltöttem. Akkor csak sejtettem, most Rónay naplójából tudom, hogy engem is a megdicsőült nagy magyar királyné áldott szelleme tett Bécsben magyar nyelvmesterré.

Ez a magyart szerető becsülő és cultiváló szellem uralkodott a királyi család legbensőbb otthonában Bécsben, Schönbrunnban és Ischlben s még inkább Budavárában és Gödöllőn. A mit amott háttérbe szorított a császári méltóság, itt kipótolta a magyar királyi, de még inkább a gödöllői magán élet igazi magyar patriarhalismusa.

Ebben a légkörben neveddik Rudolf trónörökös férfúvá s M. Valéria viruló hajadonná.

Midőn 12-ik éves korában hű nevelője megáldoztatja s így a hajadon korba mintegy bevezeti: át kell hogy adja a nevelés vezetését hölgy kezébe. Eleinte Daun grófné, Krisztina spanyol királyné

volt nevelője van kiszemelve a főhercegasszony kamrája élére; de a királyné inkább szeretné, ha alkalmas magyar hölgyet találna.

Még is találják, a mi országrészünkben: özvegy *Kornis Mária grófnő* személyében, ki a kamra elnökségét 1880. nov. végén vette át. Rónay megmaradt a tanúlmányok, főképp a vallási oktatás és nevelés vezetőjének, eddigi szolgálatai elismerésül v. b. titkos tanácsosi rangra is emeltetvén.

Még három évig marad mellette tanárul, míg nem a betegeskedés, angolországi szerzeménye, a köszvény, 70 éve s a magas tanítvány 15 éves korra jutása visszavonulásra készíti (1883-ban).

Hogy mily hálával viseltetett ezután is Valéria magyar tanára iránt, mutatja szép levelein kívül az is, hogy 1886. ápril 27-én a királynéval együtt meglátogatták Pozsonyban préposti lakó házában.

*

Ezekben a történeti tények elősorolásában véltem leghívebben jellemezhetni Erzsébet királynénk nagy szeretetét a magyar nemzet iránt.

És ez nem volt számító politika, hanem igazi valóság, a szív érzelmeinek, a mélységes rokonszenvek önkéntes megnyilatkozása mindennapi tényekben.

De ha politika lett volna is: lehet-e szebb politika, mint a szeretet politikája?!

Nemesak a *Justitia regnorum fundamentum*, mint a hogy a bécsi burg körúti nagy kapuján áll: a szeretet is erős fundamentuma a birodalmaknak.

Lehet-e szebb és nemesebb politikát képzelni az 50-es években Magyarországon, mint hogy a dynastia legújabb és legkedvesebb tagja, a kinek semmi része sem volt a szabadságharcot követő elnyomatásban, kiengesztelje a nemzet nagy fájdalemát, bekötözze a vérző sebeket, letörölje a gyászoló nemzet könnyeit.

Azokból a felszárított könnyekből mind meg annyi drága gyöngy lett, melyek ott ragyognak azóta szent István koronája drága kövei között, hirdetve végtelen időnkig a legnagyobb magyar királyné dicsőségét.

Védsszentje Árpádházi szent Erzsébet rózsákká változtatta az alamizsna morzsáit: második szent Erzsébetünk a töviseket változtatta rózsákká: egy nemzet gyászát varázsolta át boldogsággá.

Lehet-é ennél szebb politika, lehet-é szebb hivatás e rövid földi élet határán belől?!

Lehet-é szebb politika, mint egy békítő angyalnak oda állani a trón és nemzet közé s kezét kézbe téve felvezetni őket a koronázási dombra, melyet 72 vármegye hantjaiból hordottak össze s onnan kelet és nyugat, dél és észak felé meghajtva a béke olajágát, megmutatni a boldog jövődőt, melyet a trón és nemzet összetartása meg fog teremteni.

Ha politika lett volna is: szebb politika ennél nem lehet e földön.

De nem csak politika volt ez: a szeretet Istenének, a Megváltó tanainak érvényesítése. Egy gyöngéd asszonyi szívnek önkénytelen meghódolása a nemes erények s ezek összegében egy nemzet eszményei előtt.

Erzsébet királynénk miután megszerette a legelső magyar embert, a királyt, ismerni óhajtotta a többi magyart is. És megismerte s megszerette Andrássyban és társaiban a lovagias magyart, Deák Ferenczben az igazságszerető magyart, Rónayban, Horváth Mihályban, Eötvösben a tudós és vallásos magyart (talán még Kossuthban is becsülte a hajthatatlan nyakas magyart) s a gödöllői magyar parasztban és a rákosi szántóban becsülte a nemzet őseréjét.

S a magyar nemzet ezt a szeretetet, rajongó lelkesedéssel viszonzta.

Nines ezredéves történetünkben királynénk, a kit e nemzet hasonló rajongással vett volna körül.

„Bizony sirathatják a magyarok, mert legjobb barátnejokat vesztették el benne!” mondotta koronás királyunk.

Meg is sirattuk, meggyászoltuk úgy, a hogy más nemzet gyászolni nem tud. A Deák és Andrássy koporsójára tett koszorút babérerdővel viszonztuk s milliókat áldozunk emléke külsőképen való megörökítésére.

De a nemzet kegyeletének ezek csak külsőségei: dicsőbb emlék az, a mely ott él és örökké élni fog minden magyar ember hálás szívében. Egy szerető királynét, mint Ő volt, csak a nemzet örök szeretete gyászolhat méltókép.

Ezredéves történetünk lapjain a legszebb hymnus az ő dicsőségét, e nemzethez való nagy szeretetét s e nemzet örök háláját fogja zengeni.

A kis Valéria így köszöntötte a drága „Mamá“-t 1880 újév napján:

„Kedves jó Anyám! Szeretet Istene hallgasd meg esedezésemet és áld meg jó szülőimet; áraszd reájuk óh Isten kegyelmedet, hogy ha majd az élet fáján nem virulandnak többé dús lombok, az egyenkint elhúló virágok helyett, fáradalmaik gyümölcseit élvezhessék: gyermekeik szeretetében és boldogságában! Így imádkoztam a legördült év minden ünnepén, mielőtt Isten házában a Mindenható előtt leborúltam volna. Ez leend buzgó imám most és mindenha, ez kísérend az élet útain azon élő hittel, hogy Isten meghallgatandja szerető szívem legbensőbb óhajtását s megáldandja drága szülőimet, és megengedi, hogy egykoron szent Pál apostollal elmondhassuk: *Jó harczot harczolánk . . . s ott fenn a dicsőség koronája várand reánk!*“

A felséges „Mama“, nemzetünknek is igazi édesanyja, immár elnyerte ott fenn a „*dicsőség koronáját*“ s mi itt lenn leborúlunk a Mindenható zsámolya előtt, hogy felséges királyunk dicsőséges koronáját még sokáig viselje itt lenn a földön, hazánk és nemzetünk vigasztalására, boldogítására.

DR. SZÁDECZKY LAJOS.

Az erdélyi Érczhegység déli felének őskori védművei és legrégibb lakossága.

(I. közlemény.)

Húsz évvel ezelőtt a *Torma Zsófia* által annyi szerencsével ásatni kezdett s azóta európai hírnévre juttatott **tordosi** leletek ismeretével megkezdett őskori tanulmányaim¹ során mindig több és meglepőbb bizonyítékát észlelhetém annak a czéltudatos gondosságnak, melylyel már *Dacia* történelemelőtti lakossága az aranytermő Érczhegységet s főleg az odavezető természetes útakat biztosítani igyekezett.

A Maros *zámi* szorosától felfelé az Aranyos várfalvi völgynyilatáig az összes közbeeső szorosokat Hunyad-, Alsófejér- és Tordamegyékben átvizsgálgatva, lassankint nemesak a barlangi tanyáknak alig feltételezett hosszú sorozatával gazdagíthatom irodalmunkat,² hanem e barlanglakásokkal szomszédos szirttetőkön s az *Érczhegység* belsejéhez szolgáló *völgynyílásokon* kívül a *Maros* folyását követő magaslatok legtöbbször, különösen pedig az utak elágazásainál, összpontosulásánál, a Maros folyó átjárói felett *a történelem előtti idők településeinek és védműveinek egész hosszú sorozatát sikerült kiderítenem.*

Most tehát, a mikor az erdélyrészi Érczhegységet majdnem félköralakban körülzároló mészkőöv átjárói felett teljes topographiai

¹ Téglás Gábor: A kőkorszaki ember nyomai Hunyadmegyében. A dévai m. kir. állami reáliskola Értesítője 1876–77. tanévről. Szászváros, Schäser Ferencz nyomdájában 1877. 1–32 l.

² Téglás Gábor: Újabb barlangok az erdélyrészi Érczhegység övéből. M. Tud. Akadémia Mathematicai és természettudományi közlemények XXIII. k. 1. sz. 1–166 l. 152 rajzzal, és Az erdélyi Érczhegység déli mészkőövének barlangképződményei. Természettudományi Közlöny 1897. évf. XLIV. Pótfüzetében 193–206 l.

áttekintéssel rendelkezem, eljöttnek láttam az időt annak bemutatására is, hogy egyelőre legalább a Hunyadmegye területén Alsó-Fejérbe áthaladólag Zámától az Ompoly völgyeig egyenkint kijelöljem azon őrállomásokat, melyek az egykori őslakók az Érezhegység szívébe nyíló természetes útvonalak megszállása által maguknak az *aranykereskedést* biztosítva, külső támadások ellen gazdagságuknak eme kiválóan féltett kincsforrását minél sikeresebben megvédelmeznii igyekeztek.

Az erdélyi Érezhegység trachyt láncolatát ugyanis Zámától felfelé a Maros jobb partján egészen Tordáig egy nagy közökben meg-megszakadozó, de festőileg tagolt szirttetőivel, tarajzatos alakzataival a vasútról is helyenkint észrevehető mészláncolat övezi. Ennek szirtrepedésein szabadúlnak ki a Maros jelentékenyebb vizei is, mint a *godinesd-zámi* patak és onnan felfelé a *guraszádai* víz, a *kisbányai Kajánpatak*, az *algyógyi*, s majd az *igeni, tövisi, toroczkai* vizek. Maros-Németitől, Déván alúl, majd a *szászvárosi* állomásról, de még inkább Gyulafejérvár, Tövis és Nagy-Enyed felől tűnnek fel a hirtelen felmagasló, összevisszaszagatott szirtes mészképződmések, melyeknek igazi szépségeit mégis a megnevezett szirtszorosok valamelyikén az Érezhegységbe hatolva élvezhetjük. Kényelmesebb közlekedési vonalak azonban (a mészszirtekből már kevesebbet érintő gyulafejérvár—zalatnai országúttól s azt követő vasúttól eltekintve) csupán *Déva—Kisbánya* (Boicza), *Nagy-Enyed—Toroczkó, Torda—Offenbánya* között kínálkoznak; míg a mészkő vonal nyugati szárnyán, *Maros-Ilyétől Brúdra* vezető *szirbi út* csakis a környék primitív igényeit elégítheti ki. A keleti szárnyon Algyógyról, illetőleg 5 kilométerrel fennebb, Bózesnél háromfelé nyíló völgyekből csakis a középsőn, vagyis Bózes, Erdőfalva, Balsa felé vezet szekérút s a Mada—Balsa és Bózes—Bakonya—Cseb között megnyíló, sokkal regényesebb két szélső szirtszorost csakis gyalog vagy lóháton járhatjuk be. Hasonló nehézségek fogadnak a gáldi völgy felső részén s a tövisin is; habár utóbbit a *Pilistető* (Plesa) alatt újabban elvezetett nagyenyed—buesumi úton már jobban megközelíthetjük.

S ha még a közlekedési hálózat mai rohamos terjedése idejében is ennyi akadályt képeznek az Érezhegység dél és keleti felén sorakozó mészszirtek, hogyne lettek volna azok biztos védelmezői az aranyhegyeknek *Dacia* őskorában, a mikor a mostanihoz hasonló

útépítkezésekről itt szó sem lehetett s meredek hegyi ösvényeken kívül egyéb közlekedési út alig közvetíthető itt a népek forgalmát.

A hány szirtrepedés, sziklaszoros a szóban forgó mészkővet megszakítja s a természetes várvonalon keresztül az Érzhegységből eredő vizek levezető esatornájául kínálkozik, egyúttal *ugyanannyi útvonalat* is bírhattak tehát Érzhegységünk legősibb telepesei. S minthogy e szirtrepedések képezték az akkor tán a mainál is féltettebb aranyvidék megannyi kapuzatát is, mi természetesebb: mint hogy ezen sziklarepedések fölé emelkedő sziklatetőik mindenikét örállomással is siettek biztosítani. Az erdélyrészi Érzhegység emez őskori védműveit tehát Aradmegyétől keletre a Maros mentén 1-ször Zám—Maros-Ilye, 2-szor Déva—Kisbánya és 3-szor *Algyógy* vidékéről lesz szerenese azok külső védállomásaival az alábbiakban bemutatni.

I. A Fejér-Kőrös érczvidékét elzáró őskori természetes fellegvárak Zámtól fel Maros-Ilye vidékéig.

Az általam *Zámtól Gyulafejérvár—Zalatnádig* kinyomozott, eme prachistoricus várrendszer első tagja a Hunyad és Aradmegyék között a Marosba torkolló *Almás patak* völgyén Zámtól éjszakra gyors egymásutánban következő Cserbia, Poganese községeken felül alig 8 km. azon a magaslaton fogad, mely alatt az Almasel felől éjszaknyugatról lefutó *Almás patak* a sokkal nagyobb *mikanesdi* vízzel (éjszakkeletről) egyesül. Ez utóbb említett völgy a kőrösbányai hegység gerinczéből vevén eredetét, a hegyi népnek szekérrel nem járható, de lóháton s gyalog annál sürűbb forgalmú átjárókat kínál az északra vezető völgyeken a Fejér-Kőrös mellékére, illetőleg Kőrösbányához. Vásárok idején a Marosvidék marhaállományát errefelé hajtják Kőrösbányára s megfordítva. Az Almásvölgyének éjszaki természetes folytatását különben a *Ponor* néven meginduló *vácza*i patak hosszú kanyargós völgye képezi, melynek derekán *Kazanesd* felett réz- és vashányászatot is űztek a régiiek s mely völgy az ősember fegyvertárában kiválóan szerepelt *calcedonféleségeknek* u. m. *jaspis*, *achát*, *szarukő carneol*, sőt a *faopálféleségeknek* is jól ismert lelőhelye.

Az itt szóban levő prachistoricus erőd *Mikanesden* alul tehát az aranyvidék eme kedvező összeköttetését szolgálhatta s Mikanes-

den 6 km. felül Almás-Szelistyénél találtam az útvonal újabb allomáshelyének durva edénykészítményekből és tűzhelymaradványokból álló tanújeleit.

A következő völgy Zámától keletebbre mindjárt a vasúti állomáson kívül nyílik meg s ez majdnem az előbbitől Almás-Szelistye körül kezd kialakulni s Godinesd, Petresd, *Bradaczel* irányában délnek, majd Glod-Gilesden nyugatnak haladva, közvetlenül a vasút és országút előtt *Tamasesd* rövidebb patakjával egyesül. A *godinesdi* főpatak már belevágódott az itt tömegesebben fellépő mészvonalatba s barlangos képződéseiből *Godinesd* felső barlangjában 1882-ben sikerült az Érezhegység első őrállomását megállapítanom. Ebbe a barlangba egy bűvópatak zuhog be a magasból s ha annak eredő helyére a mészsziklákon kikapaszkodunk, előnkbe tárul az Érezhegységet övedző természetes sziklaútak elseje is. Nyugatról keletre három hatalmas szirtmagaslat zárja el a *Godinesd* és *Danulesd* közti vidéket, úgy hogy a közepén *Felső-Boj* patakja esakis a sziklák alatt törhet magának a külső dolinasorban észlelhető esatornákön útat. A hármasszirttetőből a nyugati Cutura előfokánál a 661 m. magas Gorgonában szélesül ki délnek s az említett barlangokkal *Godinestig* tart. Terjedelmes kútszerű szakadékok, töleséres mélyedések (dolinák) szaggatják meg e kúpos szirtalakzatok tömegét. Ezekről keletre a *Galbina* s majd egy dolinás horpadáson túl a 629 m. *Vurvu Lucia* Danulasd faluig ereszkedve talapzatával úgy elzárja annak patakját, hogy esakis egy alagútszerű barlangosodáson nyerhet az kijutást. Az egész nagy vidékré s főleg keleten a 40 kmterre eső dévai várig áttekintést nyújtó eme természetes fellegvárak épen *Körösbánya* és a Maros közé feszülő homlokzatukkal kitűnő védhelyet nyújthattak mindazoknak, kiknek hivatását egykor itt a Fejér-Körös melléke aranymosásainak és aranybányászatának biztonsága képezé. A *Gorgona* szirttetőjének délre *Bradaczelig* ereszkedő nyulványain *L. Gyárfás Ferencz* (jelenleg a kir. kuria bírója) dévai kir. törvényszéki bíró korában 1882-ben szíves volt az őrállomások háztartási és kőfegyvereire először figyelmessé tenni. Hasonló emlékek fogadnak az egész vonalon keleten a danulesdi szorosig, habár a közbeeső *Felső-Boj* szép barlangjaiban ilyen maradványokra nem akadtam. Ezen barlangok t. i. a praehistoricus ember idejében még vízesatornákul szolgálva, legfennebb előcsarnokaik sziklapadjain

kínálhattak az ősembernek tűzhelyet, s az esőzésekor feltételezhető vízáradások e culturmaradványokat is megsemmisítették. A godinesdi fazekas készítmények *gondos technikája, agyagvas- és graphittörmelekei, már igen szabatosan készített geometricus ornamentikája és czirádázata*, az alakok külső esinjával együtt jobb izlésre, sőt ha ezt a kifejezést itt használhatjuk, *jobb módra* is utalják a megfigyelőt. Különös jelentőséget tulajdonítok egy háromszögletű esiszolt *gypslemeznek*, mely alakjával, nyakba hordozhatóvá alakításával *amuletnek* tűnik fel előttem s így magasabb *vallásos* eszmélkedés felől is tájékoztatja az érdeklődőket.

Az itt szóban levő természetes fellegrésorozatot a *Maros tiszai* szorosától alig 10 kilom. távolságra még a vízválasztón is belül kiemelkedőleg valami 15 kilométer hosszú vonalon osztódik el s a körös-bányai hegységnek irányuló szorosok felett teljes uralmat biztosít. De az őslakók stratégiai éles látása a Maros átjáróit sem hagyta figyelmen kívül. Lenn a Maros terén egyfelől a jobbparti *Cimpeny-Szurduk*, tőlfelől *Tisza* helység felett kimagasló hegytető képezték tehát a Zám—Illye közti őrvidék elővédét, sőt mondhatnók a *Maros kapuzatát*. Itt ugyanis a Maros folyását a két átellenes hegység annyira összeszorítja, hogy a parti közlekedés is alig nyerhet megfelelő tért. Erre a könnyen védhető pontra tették tehát az Ércz-hegység egyik átjáróját, melynek helyét jelöli az 1873-ban itt felmerült 50 thatosi tetradrachm^a, 2 barbar utánzat, 19 apolloniai, 37 dyrrhachiumi, 837 római esaládi- és 11 római esászári éremből álló kincslelet¹ is, melyet a hegyfok védői időszámításunk első századában menekültükben ástak vala el. *Cimpeny-Szurduknál* pedig a vasuti órház által elfoglalt magaslatról gyűjtöttem *thatosi tetra drachmákat*, annak jeléül, hogy ez a hirtelen elérugó hegyfok fontos védelmi posíciót képezett a Krisztus születése előtti századokban is.

De a Maros felől délnyugatra a *Béga* völgyéhez *Facsetnél* átszolgáló s onnan *Lugosig* tovább irányuló, sőt stategiailag Bogsán irányában Verseezen át a Dunáig máig igen fontos útelágazás akkor is kiváló szerepet játszhatott, mert ez útvonalnak a Maros mellől a kossovai hágóra szolgáló elágazását a *laszoi* fogadó felett kirugó hegyfok *földvárával* szembetünő gondossággal megerősítették. A laszói

¹ Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde, Neue Folge XI 467.

vár közelében, az állatkövéleteiről elhíresült *Alsó-Lapugy* és *Pánk* faluktól merült vala fel 1880 nyarán az a *10 karikányi aranyláncz* is, mely valamelyik törzsfőnök kincstárának maradványát képezheté, de a mely lelet, fájdalom, nyomtalanul eltűnt.

Fennebb haladva a Maros jobb partján a mai *Dobránál*, melyet 200 év előtt II. Apafy Mihály idejében még *Jófőnek* híttak, Lázár Árpád országgyűlési képviselő kertjéből bir a hunyadmegyei történelmi régészeti társulat múzeuma egy ez időkre utaló bronzleletet, úgy hogy a Dobra (a régi *Jó*) torkolatánál is, melyet épen azért neveztek *Jófőnek* őseink, fontos őrállomást kell feltételeznünk.

Az előrebocsátott védművek a maros-ilyei medenczéből a Körös völgyre átvezető hegyi utak góczpontjaiba esvén, még csak a szírbi völgyet kelle megszállniok, mely a medenceze keleti feléből egyenesen Brádnak irányulva az a körül folytatott igen régi aranybányászatot az ókorban is a Maros eme völgyszakaszához fűzte. A mai közlekedés a *Szírbnél* egyesülő két völgy közül a nyugatit követi *Voreza*, *Viszka* felé s itt a 710 m. vízvásztót átszelve alig 8 klm. lejtéssel esatlakozik Mesztakenynél a brád-körösbányái úthoz. A régiek azonban még közelebb esatlakozást kerestek és *Szírbtől* a keleti lungsorai völgyre térve a vízvásztón át *Skrofa*, *Alsó-Lunkuj* völgyén egyenesen *Brádnak* tartottak. Dumesden *Albu Juon Iuj Petri* telkén 1895 tavaszán több lándzsa, véső és sarló töredékből álló bronzleletben találtuk meg ezt az útmutatást; míg a 642 m. vízvásztóról *Pogyeléhez* szállva ott ismét a hetvenes éveknek egy, fájdalom, elkallódott bronzlelete őrizte meg ezen út emlékét. Szírbnél a 322 m. magas s a környezetből erősen kiváló trachytkúp képezte az ilyei medenceze központi őrállomást.

Mindezen útvonalak a Körösbánya közelében *Karácsnál*, Brád mellett *Rudánál* általam kipuhatolt s főleg Karács kő-kalapácsával (Schlegel) igen régi időre utaló aranybányászat s a Fejér-Körös völgy aranyosások kereskedelmi és hadászati érdekeit szolgálták. És lenn a Maros mellett a maros *brettyei Magura* előrugó hegyfokán birták azt az őrállomást, mely az ott feltételezhető átjáró védelme mellett izolaltságával, jól védhetőségével a Maros terén fel és le egyaránt nagy vidék felett biztosította az uralmat.

Mindezen útvonalak a Körösbánya közelében *Karácsnál*, majd *Körösbányánál* s Brád közelében a rudai patak torkolatánál álta-

lam kipuhatolt aranymosások kereskedelmi útvonalait valának hivatva biztosítani, s kétségen kívül a hajdankor legfontosabb balkánvidéki összeköttetéseit képviselik a Fejér-Kőrös felé s *Herodotos Maris-*menti *agathyrseinek* nyomait is képviselik.

A bretteyi *Magura* átellenében *Lezsnyecken* alul a tulparti őrhelyet birjuk abban a *terramare* szerű partemelkedésben, melynek gazdag konyhahulladékaiból, eserépkészítményeiből, kovaszilánkjaiából s egyéb praehistoricus maradványaiból báró Bornemisza Tivadar maros-ilyei kastélyába egész kis múzeumot gyűjtött.

II. Az Érczhegység déli természetes kapuzata és annak védművei Kisbányánál (Boicza).

Az Érczhegység déli szárnyának akkori központját a *Déváról* Maros-Solymoson át a *Kis-Kaján* (Kajanel) mellett *Kis-Bányára* szolgáló útvonalon a *Kis-Bánya* (ma **Boicza**), *Karácsonyfalva* (= *Krecsunyészd*) közt megnyíló sziklaszoros környékében jelölhetem meg. Ez útvonalból a hazai tudományosság nagynevű kitűnősége: gr. *Kuun* Gézáról méltán elhíresült *Maros-Németi* átellenében a historicusok figyelmére nevével is érdemes *Beszán* (= Bessenyő) a falunál a *Nagy-Kaján* mentén az *Érczhegység* gerincezéig egy rövidebb út ágazik ki, melyen az előbb leírt szirb-lunksora-pogyelei úttal kapcsolódva *Kis-Bánya* kikerülésével *Brádot* érhetjük el. Ezen a szintén jelentékenynek látszó közlekedési vonalon az ősember nyomait idáig megállapítanom nem sikerült, jóllehet a török hódoltság idejében *Nagy-Váraddal* *Déváról* az összeköttetést azon nyerték s *Bethlen Gábor* is ott végezte utolsó útját, a mikor magát sószállító dereglyéken 1629 nyarán Maros-Solymosig vitetve, *N.-Várad—Kolozsvár* felé, már súlyos betegen érkezett Gyulafehérvárra, hol másnap ki is szenvedett.

Míg a *Nagy-Kaján* völgye *Besánon* felül *Fornágyiától* mind jobban összeszorúlva vezet az *Érczhegység* vízválasztójára s azt a *Valisora* felett a *Nagy-hegyen* (*Dealu mare*) segít elérnünk: addig a *Kis-Kaján* *Kecskehága*, *Nyavalyásfalva*, *Fűzészd* érintésével aránylag téres völgyesatornát követ *Karácsonyfalváig*, hol a hirtelen elégtoppanó két átellenes *Magura* oly közel nyomul egymáshoz, hogy a „*Kölköz*“ (*Intra Piatra*) nevű 3 kilom. szirtszorosban *Kis-Bányáig*

robbantással kellett helyenként az úttestet kierőszakolni. A 300 méternyire felszökkelő szirtfalakban tátongó barlangok közül a jobbparti „*Balogu*“ (elnevezésem szerint Szabó-József-barlang) terjedelmes előcsarnokában, oldalfülkéiben az ősembernek alanyi és oly sokféle emlékét őrizte meg, a mennyivel az általam átkutatott hosszú vonalon sehol sem találkozhattam. Még a külön eltorlaszolható barlangfolyosó sem hiányzik, míg a meredekre néző kapuzat a völgy felett valami 270 m. magasságban a keskeny mészkőrétegeken közelíthető meg csupán s következőleg külső támadás ellen majdnem biztosítottnak mondható.

Még veszélyesebb helyen nyílik meg a „*Felső elfalazott barlang*“ (Hunfalvy János barlangja), mely nevét onnan kapta, hogy a „török világban“ a kisbányai módosabb bányász családok ide rejtőztek a török portyázók elől s nagyobb biztonság okáért lőrészekkel ellátott védfalat építettek bejárójához. Ez alatt egy kisebb *elfalazott barlangot* és több más odút látunk.

A balparti szirtfalban a gróf *Kuun Géza, Súlyom-Fekete Ferencz*, báró *Eötvös Loránd* barlangok (helyi néven Csűrök) sorakoznak egymásután felfelé. Majd Pesterec (nevében is barlangokra vonatkozik), Ormingye (vagy Hunyadi János részére az aradi káptalan 1444-iki beiktatása levél szerint: „*Hormendefulva*“) határán át egészen a *Nagy-Kajánig* ismétlődnek a barlangos képződések. A karácsonyfalvi mésztetők tehát nagy körre kiterjedő több mint 20 □ km-ternyi olyan fensíkot képeznek, a hol buvópatakok és források is elősegítették az űslakók települését és baromtenyésztését s a honnan délre a Maros felé, valamint az ormingyai vízválasztón éjszakra a *rudai aranyhegyekre* is közvetlenül eljuthatának.

Az Érezhegységet itt a kisbányai szirtszoroson át közelíthető meg legkönnyebben az arany után áhítózó üzletvilággal együtt az ellenséges támadás is. S közvetlenül a kisbányai *Magura* alatt folyt épen a *sfregyelhegyi* aranybányászat s valamivel fennebb *Herezegúnytól* észlelhetjük a völgymenti aranymosásokat. Alig 10 kilométerre pedig észak felé a rudai „tizenkét apostol“ és a „*Musari*“ bányatársulatok gazdag termeléséről elhíresült hegyek következnek, hol havonta egy metermázsa aranyat is kiaknáznak. Csoda-e, hogy ez a vidék már a történelem hajnalán virágzó bányáiparral köszönt be s hogy a fenn vázolt két *Magura* nevű mésztömzs barlangjaiban,

szorosabban körűl legyen zárva. Mindezek láttani összeköttetésben állottak a *dévai* várhegygyel, mely a Maros terére a vasúti állomásnál a „*Tóállás*“ nevű elővárával és itt feltételezhető ezölöpépítményeivel s a túlpárti *Földvár*ral Haró alatt, közvetlenül biztosította a *marosi* közlekedést is. A Dévától nyugatra és délre emelkedő szőlőhegyekben ki a temetőig mutatkozó leletek kiterjedtségéből ítélve a Maros-völgy eme szakaszának *főhelyét akkor is Déva* képezte. Sőt biztos újmutatásaim vannak arra nézve is, hogy Déva kitűnő trachytjából a dákok messzi vidéken is építettek. E vársorozat védelme alatt a Maros mentén felfelé *Kéménd*, majd *Gyertyános* jobbparti és *Piski—Dédács* balparti; majd *N.-Barcsa* és a többi egregyementi őstelepek lakossága már a földmivelés és baromtenyésztés útján járulhatott a közel eső aranybányászat felvirágoztatásához.

Ott azonban, hol a Marost délnyugati folyásából a *Retyezút* vad vizeivel előrohanó *Sztrigy* nyugati irányba tereli, a piskii hirtelneves csatamezővel és a M. Á. V. szépen fejlődő telepével szemben óriás sphynxként kikönyöklő aranyi angit-andesit hegykúp ismét egy újabb acropolissal fordul a Kárpátok tömkelegéből délre irányuló hegyszorosok felé. Felfelé Gyulafejérvár tájékaig s lefelé a közeli dévai várhegyig az aranyi 391 m. hegyhúp terjedelmes földváránál jelentékenyebb védelmi positioval az Érezhegység nem is rendelkezett. Sűrű egymásutánban sorakoznak itt az őskori telephelyek s a szomszédos *Rápolyt*-tól Bábolna felé a *Dobogó* lejtője és *Sármány-pataka*, s majd Boj Bun Maguliesia nevű földvára sorakoznak a gyógyi völgyig, u. m. a mádai, érdőfalvi, csebi sziklaszorosnak.

TÉGLÁS GÁBOR.

A Bocskor-daloskönyv énekei.

(Második közlemény.)

XII.

Cantio de scholasticis.

(1739.)

1. Isten hozzád rudimenta,
Kalamáris, tinta s penna,
(Az) Apám sem volt soha pópa,
Bizony én sem leszek pópa.
Uhujnáre.
2. Én elmenyek certissime,
Clarissimi ignoscete,
Veszsen (el) az accusative,
Véle együtt ablative.
Uhujnáre.
3. Eb, tanuljak már én többet,
Mert tudok már én eleget,
Inkább járok hegyet, völgyet,
Avagy vágok ellenséget.
Uhujnáre.
4. Eb vezesse már testemet.
És genge szép teneremet,
Inkább adom én elmémet
Katonaságra (én) erőmet.
Uhujnáre.
5. Nem csipetem bogarokkal.
Nem szípatom a bolhákkal,
Nem veretem az kolbácscsal,
Én testemet skorpiókkal.
Uhujnáre.
6. Kolbács helyett már én kardot,
Penna helyett kopiákat,
Vessző helyett veszek zászlót,
Mester helyett káplárokot.
Uhujnáre.
7. Hidd el azt már jó praeceptor,
Te rossz, hitván calefactor,
Mégfizetek én is akkor,
Pogánynyal való csatakor.
Uhujnáre.
8. Haj, haj, haj, még vagyon nékem,
Még van nékem egésségem,
Mert megnyugutt én tetemem,
Frissen lakott gyenge testem.
Uhujnáre.
9. Már nem mondják: silentium,
Nem kiáltják: quid praeceptum?
Csak azt mondják, hogy ad equum,
És induljunk ki ad campum.
Uhujnáre.
10. Öszveszöttem én ezt itten,
Ezerhétszáz harminczkilenczben,
Midőn vónék nagy örömben,
A tavasznak ideiben.
Uhujnáre.

XIII.

Cantio de pigris mulieribus.

(1736.)

1. Pázsintos udvaron lakik az szegénység,
Ott az kamarában beszorult a szükség,
Háznépüre szállott ott az inség s éhség,
Nem telik ~~ki-onnan~~ az uri vendégség.
ottan, ki
2. A hol az béresek virrattig alusznak,
Felkelvén, mindjárást pipát gyujtogatnak,
Az gazda dolgához szunyodozva fognak,
Tavalyi búzáját ritkán cséplik annak.
3. A hol az szolgálók estve lefeküsznek,
Az szép hajnal után csak alig ébrednek,
Sok mellyek fonalat ott nem tekergetnek,
Ingeket pediglen ribanczost viselnek.
4. Mely háznál az férfi hogyha jelen vagyon,
Mégis az asszony nép fejszét forgat ottan,
Fát vág, csépel és szór, malomban jár gyakran,
Annak az férfinak gyalázat az nagyon.
5. A hol ványadt ebet találsz az udvaron,
Borzos macskát pedig tűzhelyen vagy poczkon,
Szennyes-mocskos vánkost, lepedőt az ágyon,
Higyjed, hogy ott lakik rest és tunya asszony.
6. Hol az ház gerezdi rakva vagyon szöszszel,
Az cserép melléke kenderrel, csepűvel,
Nincsen pedig rakva az tűzhely pökszöszszel,
Nem rakják az rudat ott czifra kendőkkel.
7. A hol az guzsalyból gyakran tüzet tesznek,
Egy kús fonalt fonni csépnyelet keresnek,
Orsó-csinálónak keveset fizetnek,
Türedék vásznakat ott nem fejírtnek.
8. Hol nyugszik az asszony viradtig az ágyban,
Eladó leánya nyujtózik más ágyban,
Reggel mikor felkel, az guzsalyat hányja,
Egy cseppel sem lesz jobb, mint az édes anyja.

9. Az mely gazdasszony hogy felkél viradva,
Zsinatlani elfut mindjárt az szomszédba,
Mindaddig jár, miglen talál fertályosra,
Szárad vagy ég nyilván annak az ő torka
10. Kevés nem lesz elég, valamig az nyolezra
Fel nem hág s nem iszik egy véka búzára;
Addig iszik, miglen kontyát elhullatja,
Estve haza menvén, morog az urára.
11. Sepretlen rút házát valamint elhagyta,
Fosztos gyermekeit mocskoson találja,
Pendelye ribanczát elől s hátul nyomja,
Feje szédelgése őt is egyben nyomja
12. Az szegény férfit nappali munkába
Elfárad s elbágyad az ő sok gondjába,
Estve, hogy lefekszik társához az ágyba,
Felesége őtöt oldalba okádja.
13. Mely asszonynak pedig melle csak tátva áll,
És az ő két csücske verőfényen künn áll,
Testin a ruhája csak lehullólag áll,
Kár annak az férfi, hogyha mellette hál.
14. Hol csoporttal gyűlnek össze az asszonyok,
Elhígyjed, hogy lesznek ottan perfolyások,
A mellett pediglen sok emberszólások,
Temondából álló sok tanácskozások.
15. Hol dörgéssel hallod az asszonynak szavát,
Az férfinak pedig lassu suttogását,
Sok bestye léleknek gyakorta mondását,
Simo(u) biró hajtja ott elől az lovát.
16. A hol az férfit váslott czondoráját,
Elig kapja szegény takos bocskorkáját,
Felesége pedig szép piros csizmáját,
Mindennap viseli sűrű potyolatját:
17. Ottan az süvegre az kontyot felvonták,
Az jámbor férfinak az szemit bedugták,
Simitó beszéddel az eszit kitolták,
Asszonyomat ottan mások is ostromják.

18. Nem fognak ottan be csából s hózbűl¹⁾ hatot,
Szomszéd hire nélkül nem kerül az hatot,
Az mezőben pedig nem rak az asztagot,
Aratáskor pedig urat az aszatot.²⁾
19. Az mely szegény férfi őszszel sok kast megtölt,
De az gazdasszony hír nélkül is csak költ.
Búzát, lisztet bővön ád, az ki font vagy szőtt,
Ott a dohos búza tavasszal nem füstölt.
20. A hol az gyermekek szurkosan felkelnek,
Az szemek sem nyilt ki, kenyeret úgy kérnek,
Rút, mosdatlan kézzel nekiek csak szelnek,
Ne keresd ott színit az tiszta életnek.
21. Hol délben seprik ki az házat, nem reggel,
Akkor is csak könnyen, igen sietséggel,
Tele az ágy alja s pad alja szeméttel,
Oda násznépivel ne menj nagy sereggel.
22. Az mely gazdaasszony tálát akkor mossa,
Mikor már megsült a sótalan kása,
Az asztalnál az rút kalánt vakargatja,
Rest gazdaasszony az, kiki gondolhatja.
23. Mely leány vagy asszony guzsalya-felszurva
Az utczákon sétál fel s alá dudolva,
Az olyan csak magát másnak mutogatja,
Vagy az szegény urát azzal is megszólja.
24. Mely leánynak nagyok ujjain körmei,
Az két karján pedig koszosak könyöki,
Borzas fővel szokott gyakorta szitálni,
Barátom bár ne menj oda mátkásulni.
25. Mely embernek pedig ilyen az háztája,
Legfőképen pedig gonosz az szomszédja,
Megöszülhet annak hamar az ő haja,
Az ő mindennapi keserves bújában.
26. Hogyha mind papiros az kék ég lehetne,
Mind tenta pediglen az tenger mélysége,

1) Csá a jobb s hócz a balfelöli ökör. (Kriza).

2) Búza közti tövis. (Kriza).

Nem irhatná azt fel sokaknak az keze,
Az gonosz asszonynak hány az mestersége.

27. Az kik nem olyanok, ne vegyék magokra,
Ne haragudjanak az énekmondóra,
Inkább fizessenek torka váslására,
Mintsem szoruljanak pázsintos udvarra.
28. Egynehány versekkel megszaporitottam,
Hogy jó barátimtúl ezekről hallottam,
Maglehet magam is világosan láttam,
Hol másnál s hol nálam sokat tapasztaltam.
29. Ezer felett hétszáz harminczhatodikban,
Midőn hogy jutánk az böjtmás-havában,
Éu ezeket írák szivem bánatjában
Itten Szent-Léleken én puszta házamban.

Finis per me Joannem Boeskor.

Jegyzet: Egy töredékét l. Kriza *Vadrózsák* 30 l. (45. sz.) és Erdélyi: *Népdalok és mondák*. l. 282. l. (316. sz.)

XIV.

A l i a.

(1636.)

1. Új hirt mondok, minden reá hallgasson,
Illik, beszédemnek hogy helyet adjon,
Az itálnak minden bár békét hagyjon,
Azután maglehet bár itton-igyon.
2. Hozok elő mostan egy historiát,
Hogyha meglölhetném annak nótáját,
És ha megtudhatnám rövid summáját,
Azért hagyja mostan kiki bánatját.
3. Egy szegény emberről leszen beszédem,
Ha szám szolgálna, lenne énekem,
De száraz az torkom, azért nincs kedvem,
Köszönd reám s mindjárt meghallod énekem.
4. Egy vén ember ilyen panaszt indita :
Három feleségem én nekem vala,
A szerencse nékem igen szolgálta,
Örömet éltekben mindenik hagyta.

5. Az első jámbor és szelid vala,
Nagy dérrrel s durral én bozzám vala,
Házam mindenkor szép csinos vala,
Egyszer hat hétben kisöpri vala.
6. Jó természeti vala szegénynek,
Dolog nem tetszett soha kedvinek,
Szemétkben lába megbotlott ennek,
Savát nem érzette soha étkének.
7. Az kinyeret szegény meg tudta sütni,
De sőt elfelejtett beléje vetni,
Sültelen találta mindenkor hadni,
Igy szokott vala engemet tartani.
8. Ha szóltam néki, engedelmes volt,
Csakhogy mindenkor én ellenem szólt,
El is tékozlotta, ha mi jova volt,
A sok ital miatt semmije nem volt.
9. Meghala azonban szegény nyavajás,
Melyért reám szálla minden búsulás,
Bánat, keserűség, sirás, aggdódás,
Halála miatt a sok kárvallás.
10. Azonban ismét más feleségem
Lőn harmadnapra jó segítségem,
Az megvidámitá keserves szívem,
Kinek jóvoltát nem felejtetem.
11. Ez mindenre jó volt, a mire kellett,
Csak a szövés-fonás neki nem kellett,
A hol csögért¹⁾ látott, oda sietett,
Akár ki itta meg, de ő fizetett.
12. Sőt ha az pénze néki elfogyott,
Kontyát beitta, mégis jóllakott,
Néha négykézláb hogy haza mászott,
Szép lassan mellém az ágyban csúszott.
13. Nagy kegyesen akkor esókkal imádott,
Sok nyálat gyakorta orzámom hagyott,
Néha nyakamon által okádott,
Kebelem is attul teli rakódott.

---

1) Czégért.

14. Ugyan az korcsomán szegény meghala,
Nekem nagy siralmat és sok bút hagyta,
Hogy eszemben jutott ő állapotja,
Könyvem nem hullott soha utánna
15. Harmadikat elvöm én feleségül,
Kinek az én szívem felette örül,
Örömben hajam szintén megőszül,
Sok bánatomban rajtam könyörül.
16. Nem volt elég néki éjjel alunni,
Hanem minden órán szokott szunnyadni,
Mikor felébredett, tudott koslatni,
Egyik szomszédbul másikba futni.
17. Engedjete már üdöt hegedűsöknek,
Vonjanak nótát az nász-népinek,
Látom, hogy feles étkeket visznek
Nekem nem adnak benne szegénynek,
18. Azért ránts(d) keresztül rossz hegedűdet,
Hüvelyedben tegyed rozsdás késedet,
Ne áztatsd borral hitvány tömlődöt,
Hogy ne vedd hójában fizetésünköt.
19. Hogyha akarna a jó vőlegény,
Mostan innom adna, nem lenne fősvény,
Ha nem ad, szálljon reá a fonnyadt köszvény,
Hogy többször ne legyen ő hozzám kemény.
20. Ezerhatszázban és harminczhatban,
Karácson havában, aratás tájban,
Egy jámbor ő társát minden dolgában
Ekképpen dicsiré a malomházban.

Finis.

Thaly: *Régi magyar világi énekek* 31. I. bővebb alakban s egy helyt jobb, más helyt rosszabb szöveggel. Itt több, már Thalynál közlött éneket elhagynk s következik két lapon e bejegyzés:

Procul abhinc fures, vestras avertite palmas,
Nam liber is dominos spernit habere duos;
Scire cupis, lector, librum quis possidet istum,
En tibi subscriptum nomen utrumque meum:
Possidet hunc librum Joannes cognomine Boeskor,
In Csik-Szent-Lélek quisque reperit ipsium.

Est commune mori, mors nulli parcit honori. Anno 1718. Kalendis Julii.

XV.

M á s.

1. Egy fő hegyi tolvaj keserves éneke,
Kü fogságban ejte számtalan sok vétké :
Inolus, Inolus, szívem vidámsága,
Kinek hozzám nagy volt kedves barátsága.
2. Tü is sok ezüsttel bővös nagy kösziklák,
Külömb külömbféle szállások és cellák,
Hogy felejtsek el? mert mikor megnézek,
Mindenkor jajgatok és sirván, könyvezek
3. Sirassatok tü is fenn való halmocskák,
Szánjátok fogságom gyenge virágocskák,
Mert noha tömlőczben testem majd beteszik,
De elmém töletek holtig el nem válik
4. Kencscsel bővölködő kedves leányocskám,
(Sirj egy reménységem) kedves szaldok fácskám,¹⁾ *ant. betet*
Fenn függő ágaid bocsádd az föld felé,
Zöld leveleidet helyheztedd mellé.
5. Mert ha elfuthatnék s megszabadulhatnék,
Tü hozzátok mennék és veletek élnék ;
De jaj, reménységem abban többé nincsen,
Nem szabadulhatok semmi drága kincsen.
6. Jaj, jaj, jaj, aranynál drágább, szebb szabadság,
Mely keservetes volt amaz tömlőcz fogság,
Oh kencses szaldok-fám,²⁾ nem láthatlak soha,
Jajgass meg engemet, ne légy mint mostoha
7. Nem volt te náladnál egy fa is gazdagabb,
Valaki rád tanál, az leszen boldogabb,
Vegyed végső búcsom, tetőled búcsuzom,
Mert ágaid alatt soha nem nyughatom

1) A latin szövegben e szónak *lilia* felel meg.

2) A latin szövegben : Vale dulcissima, arbor ditissima.

8. Maradj egészségben szívem vidámsága,
 Jaj büntetöm nekem vétkennek soksága.
 Oh igaz ítélő, bosszúálló Isten,
 Engem bűnöst végy be drága kegyelmedben,
 Bárcsak ajtód mellett egy helyet az mennyben,
 Kiért dicséртessél mindörökké, Amen.

Ez az ének megvan közvetlenül ezelőtt sokban eltérő latin szöveggel is, mely így kezdődik:

Inolus, Inolus, cordi mihi solus,
 Rupes argenteae, meae deliciae,
 Quando vos contemplor, semper flere cogor stb.

XVI.

Töredék. ¹⁾

1. .... s mardosván Sebecimet tapogatóván. 2. Mindenfelől rám támadtak, Egyről egyig mind elhagytak; Jó barátim kik voltanak, Mostan azok rágalmaznak. 3. Ha mit szólok, azt úgy lesik, Bár jó végre, de nem értik, Szárnyokra ők azt repítik, Gonoszt szóltam, azt hirdetik. 4. Az mit hírrel sem hallottam. Sőt szívemben sem gondoltam, Rám fogták, hogy én mondtam, 10 Maga csak egyet sem szóltam (így!) 5. Szép szín alatt hozzám jönnek, Hízelve megkerülnek, Az mit tőlem kivehetnek, Ahoz sokkal többet tesznek 6. Mérgező fulánki nyelveknek, Vérit kiszitták lelkennek, Nincs egészsége testemnek, Rontatva torka mindennek. (?)	7. Fegyver mián sokan vesztek, Nyelvek miatt többen vesznek; Engemet is megemésztnek, Életemnek véget vetnek. 8. Búsulásom most nem volna, Az ki gyűlöl, ha az szólna; Csak jó barátom hallgatna, Elszenvednem könnyebb volna. 9. Pokol torkában szálljanak, Mind kárhozatra jussanak; Kik ok nélkül rágalmaznak, Nagy hirtelen meghaljanak. 10. Az tengeri háborútól, Bárha rontó nagy haboktól, Könnyebb rejtezni haláltól, Mintsem rágalmazó szóktól. 11. Mert ezek csak az Istentől, Viseltetnek mindenektől, Gonosz nyelvek az ördögtől, Lucipernek seregítől. 12. Az kik el engemet szólnak, Nagy ok nélkül rágalmaznak,

1) Az énekes könyvben a 10—11 lap hiányzik.

- Nem vétettem én azoknak,
Mind átkozott vérszipóknak.
13. Tüzet gerjesztnek fejemre,
Kiknek nyelvek nincs kötözve,
Noha vagyon berekesztve,
Csonttal-hússal bekerítve.
14. Nagy ártatlan elszenvedem,
Láss igazat én Istenem,
Ha fertelmes volt életem,
El ne szenvedd bár énnekem.
15. Szemben szépen hízelkednek,
Hátam megett mást beszélnek,
Éles fegyver az ő nyelvek,
Szegény fejem, megemésztnek.
16. Ne bánkódjál szegény lelkem,
Ne törd magad én bús szívem,
Fejed felett az nagy Isten,
Megtaltalmaz azok ellen.
17. Hol látja fuvászkodását,¹⁾
Híveinek óhaját:
Szemeinek könnyhullását,
Eltörli immár sirását.
18. Az kikkel én ezt szenvedem,
Ázzal együtt esedezem,
Ne hagyj immár én Istenem,
Felségedet igen kérem.
- Finis. Amen.

XVII.

A l i a.

1. Szegény Noenak siralmas bárkája, (így!)
Teremtett állatnak megtaltalmazója,
Melynek hosszúsága háromszáz könyöknyi,
Széljessége pedig volt ötven könyöknyi.
2. Magassága harmincz sing volt kifaragva, (így!)
Az szent bibliában így vagyon megírva;
Nem volt sohult száraz, föld kerektségében,
Hol maradjon ember erdön vagy mezőben.
3. Mert ezen öt singgel volt nagyobb hegyeknél
Az özön vize, már így vagyon Mózesnél,
Egyedül te vizek felett járó bárka,
Csak te voltál akkor oltalmazó bárka.
4. Mert mig az vizek indulni kezdenek, (így!)
Fiaihoz Noe így kezdé szólani,
Mondván, jertek el be az setét bárkában,
Sok üdőtől fogva készített házamban.

1) Fobászkodását.

5. Égi madaraktól akkor ketten-ketten,
Földön csuszó-mászó közül ketten-ketten,
Mennek ő hozzája társason, nyöstéнен,
Hogy magok tarthassák az egész föld színen.
6. Ezekkel bemene Noe az bárkában,
Vizek indulának mindjárt az órában,
Negyven éjjel nappal a víz nevelkedék,
Egy hegyről másikra bárka hányattaték.
7. Az vizözön tarta másfélszáz napokig,
Igy bárka meg nem álla az heted holnapig,
Akkor megnyugovék az heted holnapban¹ . . .

A többi hiányzik, t. i. ki van szakítva a 33—51. lap az énekeskönyvből.

XVIII.

Más.

1. Ifjuság, mint sólyom madár, Addig víg, míg szabadon jár; De jaj nekem szegyénnék már, Víg örömmel szívem nem vár.	4. Hogyha tü kézben akadtak, Ott nem jártok, hol akartok; Mert kitörik az szárnyatok, Azután hogy szabadultok?
2. Mert elkölt szép szabadságom, Elváltozott órám s napom, Felvirradással nem várom, Még nem lesz szabad világom.	5. Mind mások mennek örömben, Mint egy Apolló pengésben, Én felnézek keservesen, Szemem felvetem könyvesen.
3. Oh ti szép szavú galambok, Ti ott jártok, hol akartok; De az hálót nem látjátok, Mely miatt esik fogságtok.	6. Mennék én is, ha mehetnék, Ha szárnyaimra kelhetnék, Oly magasan repülhetnék, Mint madár, társat keresnék.

7. Oh . . .

Teljesen Thaly: *Régi magyar vilézi énekek*. Itt pár versszak egészen más. Az énekeskönyvből e helyt az 58—61 lap ki van tepve, melyeken ennek a vége s a következőnek eleje volt.

XIX.

T ö r e d é k.

1. Ninesen *furat*, nincs *lovat*, én nem cselekedtem,
Munka pozab, nekem nem kell, ha pogácsa nincsen.
2. *Oh szaracse, nics am vinit* ilyen messze földre,
Jam nu jöszte, nem mehetünk immár az erdőre,
Kurund trekut, kurund ieszt az röt tehén bőre,
Mást szerezzünk, *de am pate tare pedla naptae*.
3. *Supujnaze, ungye jeszte*, nem lehet kiütni,
Jo ka nusti, hogy kellene egy kis tüzet ütni,
Mare lucru, hogy pénzemmel csak az húst is venni,
De am furat, fel akarnak az ispányok kötni.
4. *Futuj masza*, ne böjtöljünk *csinu lingurate*,
Mikor kapunk olá munkát szalonati pécsi, (így!)
Popa nostra ha megtudja, jó neven sem veszi;
De igérjük és szerezzünk egy tehenet neki.
5. Együnk, igyunk, vigan lakjunk, *jeszte band in punga*,
Nu maj prinde bíró uram, egyikünk sem lopta,
Opra Deak estve fele az réten tanálta,
Bine facut de le o dusz, elveszni sem hagyta.
6. Az oláhok, az vad ebek, mikor lopni mennek,
Ketten-hárman összegyűlnek, olyan törvént tesznek,
Egyik adja, másik hajtsa, harmadik megnyúzza,
Egyik adja, másik etc.
7. Drágus János, Bogor Ignác *an maj nupte furat*,
Szende dormit, szegény ember, ellopták az lovát,
O Durine szemlátomást *nimike nu furat*,
Az maap is elrontottak rajta három pálcát.

Finis hujus cantionis.

A kiemelt helyek rumán kifejezések magyarosan írva.

XX.

A l i a.

1. Hol vagytok Parnassus, Pegasus leányi,
Íkes szavu Musák, Apollo hugai,
Legyetek szívemnek megvigasztalói,
Elmult öröömnek visszatérítői

2. Nem kérem töletek Tullius bölcs nyelvit,
Hectornak vitézlő hadakozó kezit,
Hires Hereulesnek bátor s merész szivit,
Csak egyedül régi szívemnek örömit.
3. Könyvemnek forrasi áradnak naponként,
Soha el nem fogynak Pontus vize szerént,
Keseredett szívem valamire tekint,
Szerez ő magának mindenütt nagyobb kint.
4. Annýira elrontott már az nyomoruság,
Hogy olyan vagyok, mint úton levő ág,
Kit minekutána, ha valaki levág,
Minden uton járó reá köpdös és hány.
5. Vagy mint a szélvészben keveredett madár,
Kit az úgy elbágyasztott már, (így!)
Hogy magát nem bírja, szárnyain alig jár,
És úgy minden felől magára halált vár.
6. Talán Merkaries ¹⁾ ha világon élne,
Készen volna neki hatalmas ereje,
Jupiter kedvéből reám tekénthetne,
Engemet mind holtig folyó vízzé teune.
7. Bizon jobb is volna nekem elváltoznom,
Hegyek völgyek között szép hívesen folynom,
Sok zöld pázsintokat mezőben áztatnom,
Hogysem koporsómgig így kell szomorkodnom.
8. De mivel nem lehet nekem eltávoznom,²⁾
Nálatok is, Musák, helyem nem találom,
Sok búban, bánatban meg kelletek halnom,
Talán az koporsóm leszen nyugodalmom.
9. Azért az koporsóm legyen hamar készen,
A hol az testemnek temetője lécszen,
Feljül koporsómra írva egy szű légyen,
Hogy én rólam is emlékezet légyen.
10. Itt fekszik egy árva, itt eltemettetett,
Kinek életében az bú véget vetett,
Ez itt életiben eleget szenvedett,
Nyugodjék már itten, mert sokat szenvedett.

Má: változatban Thaly: *Régi magyar vit. énekek.* II. 203 l.

1) Merkurius helyett.

2) Elváltoznom helyett.

XXI.

M á s.

1. Szernyű sirásra reá jutott én fejem,
Keserves bánatban elegyedett szívem,
Éjjel-nappal teljes siralommal lelkem,
Eltávozott tőlem régi jó örömem.
2. Keseredett szívvel vagyok életemben,
Nincsen reménységem már nekem semmiben;
Istenben én mindent bizok ügyeimben,
Megsegít, nem hagy el, tudom, keservemben.
3. Kimondhatatlan reám ez világnak súlya,
Hitető szavait mindeneknek osztja,
De én szívem aztot immár megpróbálta,
Nem mostantól fogva az bánat fonnyasztja.
4. Mert majdon reá telik majdon esztendeje,
Hogy hirtelen engem hazámból kivete
Kedves tudománynak az ő ikessége,
Mert énnálam tetszik kedves ígéréte.
5. Azután ¹⁾ bujdosom idegen földeken,
Erdőkön, mezőkön, nagy rengetegeken,
Hegyeken, völgyeken, csalárd ösvényeken,
Édes tudományra kívánczik lelkem.
6. Noha kiket mostan sok gondolkozással,
Kellték próbálnom gyakran koplalással,
Sok tetűcsipéssel, rongyos állapottal,
Jaj én szegyen szívem mikor lesz vígsággal
7. Már vacatióra egyik számadásra,
Életnapom jutott egy kevés próbára,
Esztendeig való kis tanulásomra
Elé kellett állnom valedikálásra.

---

1) Vagy: Az uton.

8. Jaj megint újjobban ¹⁾ bánat az szivemben,
 Gondolkozás szála én árva fejemre,
 Utnak indulok már, de nem tudom merre,
 Csak bízom igyemet az élő Istenre.
9. Viselj gondot uram te szegycén ²⁾ szolgálóra,
 Idegen földeken bujdosó szolgálóra,
 Fordítsd kegyelmedet kiseded...

Hogy . . .

A többi hiányzik, t. i. a 90—96. lap ki van tépve s helyébe más 13 levél bekötve.

XXII.

M á s.

1. Ez világra búra bár ne születtem volna,
 Jobb lett volna,
 Kis koromba,
 Hogy az halál koporsóban bezárt volna.
 Szivem kinját,
 Nagy fájdalomát
 Hogy ne kostolhattam volna.
2. Reménységem táplál, hogy még szivemre öröm száll.
 Több bú immár,
 Reám nem száll,
 Mert minden csak Istenen áll;
 Ő alázhat,
 Magasztalhat,
 Bút tőlem távol állithat.
3. Bízom Istenben, de nem emberi reménységben;
 Mert ki bízik
 Az Istenben,
 Nem csalatkozik reménységben;
 Ő készen vár,
 Tudom nem hágy,
 Gondja léssen életemben. Finis.

Közli: FERENCZI ZOLTÁN.

1) Az eredetiben „újjobban“ áll.
 2) Szegény.

Székely-Udvarhely története.

(II. közlemény.)

V. CZIKKELY.

A v á r r ó l.

A hol most a Csonka-vár vagy on, ott hajdan a tiszt. p. franciscanusoknak conventjek, és nagy roppant templomok volt, a mint ezt nyilván jelentik a most is fenn álló, és igen nagy régiséget mutató kőfalak. Zápolya János erdélyi vajda lévén, igen nagy kedvében tartotta ezt az igen nagy conventet, és mikor a székelyek közé jött, mindenkor ebbe szokott szállani, s mivel még akkor semmi olyan bátorságos épület itten nem volt, az székely nationak archivumát ottan tartották. Említett Zápolya Jánosnak a fia ifiú János király a római catholikus hitről az arianus vallásra állván, s a székelyek Balassa Menyhártnak és Székely Antalnak, Ferdinánd magyarországi király generalissainak javasolásából, biztatásából 1562-dik esztendőben szabadságok helyben állításának színe alatt ellene pártot ütven, táborba is szállottak volna, de János király őket M.-Vásárhely mellett meggyőzven, főindítóinak fejeket vétetven, némelyeket veréssel büntettetven, másoknak fülököt, vagy orrokat elmetéltetven, az egész nemzetet régi szabadságától nem csak megfosztotta, hanem fiscus jobbágyává is tette, és mint jobbágyokkal (előbb kihajtván a szerzeteseket) a klastromot, több épületeket alkalmaztatván hozzája, kőfallal és mély árokkal körülvétette, és az így elkészült erősséget Székely Támadt várának nevezte, a mint ezt bizonyítják ugyan azon ifiú János királynak 1568-dik esztendőben Böjtmás havának 13-dik és 18-dik napjain költ patens commissioi ilyen szókkal: Ioannes Sigismundes Dei gratia etc. etc. Fideli nostro egregio Mihályfi de Telegd, capitaneo sex sedium nostrarum Siculicarum, ac praefecto castris nostri Székely Támadt. Abban pedig kétség nem lehet, hogy ezen várat nem értené, mivel az elsőben azt parancsolja, hogy az Udvarhely városi lakosokat egy bizonyos erdőnek (nyilván az Lázának) békességes bírásában védelmezze; a másodikban pedig, hogy a Székely-földön szedett portzio-pénzt az városiak csak Segesvárig szállit-

sák és tovább hajtani őket ne engedje az említett kapitány. Mikor Gyárosfalvát minden földével a városhoz ragasztotta, így szólt: „Demptis tamen terris arabilibus, et foeneticis in territorio ejusdem possessionis existentibus, et ad arcem nostram Zékeltámam jam applicatis, quae in usum ipsius arcis nostrae semper conservari volumus etc. A mint hogy most is a mltgos gróf Gyulai familiától a várhoz bírattatnak azon itten értetett földek.

Ezekből kitetszik: hogy volt, s hol volt Székelytámavára; de ezen esűfos név nem sokáig tartott, mert 1577-dik esztendőben Báthori Kistóf fejedelem Sz. Imrét béhozván, úgy szól: Ad arcem nostram Udvarhely pertinentem. Az Szeben mellett az Mihály vajdával lett szerencsétlen harez után Báthori András fejedelem sietve érkezvén, ebbe a várban nyugodott meg, s innen kevesed magával Moldova felé vett útjában a csíki havasokon a csíki székelyektől megölettetvén, ez az vár is a székelyektől elrontatott, mivel ők is Mihály vajda mellett hadakoztak; de azután Mihály vajda meggyőzöttetvén, s meg is ölettetvén, 1600-dik esztendőben Léczfalván ült egész ország gyűlésében lett végezésre újra meg kellett építeniek a székelyeknek.

Bírattatott mind az fejedelemek számára, míglen 1657-ik esztendőben néhai b. e. Rákóczi György fejedelemtől nem conferáltatott Bornemiza Susánna asszonynak, néhai Kemény Boldizsár özvegyének és leányának Annának 5600 m. forintokban. Ezeknek birodalmából kimenvén, azután ifiú Apaffi Mihály fejedelemtől adattatott néhai gróf Gyulai Ferencz ó exeleneziánában bíratik. A kurucz világ után elrontatván, lakhatatlanná lett.

Ezen alkalmatossággal lehet azt is feljegyezni, hogy a mely most Bethlenfalvi-uteza, hajdon Darabont-utezának hívattatott, s az mely föld ezen uteza és az vár között vagon, az néhai Nagy Koronkai Mihály posteritásinak civilis jószágáig mind az várhoz bírattatott, és darabontok laktak rajta, hanem üdő jártában a fejedelem az régi ős véreknek viszszaadta, a mint mutatja ezt Approb. Const. p. 5. edict. 69.

Az Dótzsi-dombjától a vár eleibe lemenő, és a Bethlenfalvi-utezára szolgáló szoros útban, az néhai Varga Márton és Kandó jószágainak között torony volt, a mely alatt szekerek járhattak. Ha az városról az várföldre, vagy innen a városra valami bűnös elszaladhatott, egyik rész sem üldözte tovább azon toronynál.

Az várnak az északi és déli bástyáján az ifiú János király ezímere köre ki vagon rajzolja, ilyen diák versekkel:

Haec quicumque vides electi insignia ducis,
Pro patria grates Hungare laetus agas,
Cur vagus extremis terrarum finibus erras,
En prope, quem multo sanguine quaeris, habes,

Quippe peregrini quam sit damnosa potestas
 Principis, accepta discere clade potes.
 Flecte genu Domino felicibus utere fatis
 Sanguine sublato sicca manebit humus.

Tiszt. p. Lakatos István Al-Csikban kozmási plébánus, udvarhelyi fiú, írt egy *Siculia delineata et descripta* nevű könyvet, melyet 1707-dik esztendőben Mintszent havának 30-dik napján ajánlott és bemutatott az itten való akkori superiornak Levkovics Andrásnak, ebben az Udvarhely várossáról írt részben a várról ilyen emlékezetet téssen: Olim monasterium etiam erat ad partem septemtrionalem oppidi sat elegans, et amplum ordinis s. Francisci, cujus templum meridiem respiciens insuper liminari portae ejusdem meridionalis, et de facto imago B. Virginis pieta conspicitur et cellulae monasterii ad partem orientalem, septemtrionalem, atque occidentalem.

Nunc arx esse conspicitur munita propugnaculis et vallis circumquaque sat firmissimis, et elegantibus cum turribus, et majoribus aedificiis adjunctis, ac principum juri, et fisco erepta, cum hac infelicitate tamen, ut quicumque possiderit extra principes, ipsa familia brevi tempore deficiat, ut jam notatum est aliquoties ipsa experientia, si quidem haec ibi familiae defecerunt, non ab antiqua valde tempore: Kornisiorum de Homorod Szt.-Pál, Kemeniorum Baltasaris, et proxime Szt. Paliorum de Novaj. Olim et epulationes, spectraque audiebantur, praesertim ad sacristiam templi, provisores acatholici exportari curantes ossa religiosorum, et lapides aedificii sanctuari nimirum ignominiose ad lutum platearum complandandarum, experti hoc infortunium, ut filii equites eorum transeuntes subito ceciderint, impingentesque se in eosdem lapides morte repentina obierint.

VI. CZIKKELY.

Az religioról.

Az religio Udvarhely városában az magyaroknak a pogányságból kitéréssek után volt csak a római catholica hit, míglen több s nagyobb helyekre való beszármazása után ide is a múlt száznak kezdetében a reformata vallás bé nem férkezett, de ennek meggyökerezése után is, még a régi reformatus fejedelmek idejében is elsőségét megtartotta a pópista hit. Ezen hitnek parochialis régi temploma volt Sz. Miklós tiszteletére építve, a mely most is fenn vagyon, ismét a piaez közepén egy kápolna a Sz. Anna tiszteletére, a tiszt. p. franciscanusoknak nagy klastromok, a mely mi formán fordítatott várnak, fennebb megírtam.

Az reformata religio néhai b. e. Bethlen Gábor fejedelemségében vett magának legnagyobb erőt, a mikor is sok viszongások (így!) voltak a két religio között a fennebb említett parochialis templom iránt; mert némelykor a reformatusok a papistáktól erőszakkal elfoglalták, és ekkor ezek a piaci kápolnába szorultak, másszor ezek amazokat nagyobb erővel a nagy templomból kirekesztették. Ezen viszongás üdő jártában a fejedelem eleibe kerülván, úgy végeztetett el: hogy a reformatusoknak építtessék templom a piacz közepén, és a mennyivel a pápisták többen vagynak, annyival az építésre való költségbe is többet adjanak, és így a piaczon levő kápolna elrontatván, a reformatusoknak a templom megépíttetvén, a régi parochialis templom a pápistáknak maradt. Ugyan ezen üdő tájatt oszlottak meg a régi parochiához tartozó földek is.

Az itten említett s elrontatott Sz. Anna kápolnája iránt a városi római catholica communitásnak neve alatt ilyen értelmű könyörgő levél adattatott volt a catholica királyi commissiora:

Méltóságos királyi catholica commissio, nekünk érdemünk felett való kegyelmes jó uraink, s kegyes pátronus uraink.

Ezen okból kényszerítettünk alázatosan folyamodni a mgos királyi catholica commissiohoz, hogy néhai catholicus eleinktől Sz. Anna asszony tiszteletére építtetett, de a 16-dik és következő seculumokban elmúlt üdőknek mostohasága miatt elpusztult kápolnácskának fundamentuma ezen nemes Sz. Udvarhely szabad mező városának közönséges piaczán a reformata ecclésiának ezinteremének nyári napnyuguttatt néző felin kívül még egészen meglévén (melyet néhai kegyelmes Sz. o j k a S i g m o n d püspök urunk ő excelentziája diecesis visitatioja alkalmazóságával erudescálván, és mostani kegyelmes K o l o n i t s L á s z l ó püspök urunk ő excelentziája is inspiciáltak) s csak annyiból is áhitatos eleinknek nyomdokit az isteni tiszteletben követni akarván, szándékozvánk az említett kápolnácska helyének közepére Krisztus urunk sz. keresztét, vagy valamelyik dicsőséges szentnek álló képit köoszlopra felemelni, olyan móddal, hogy az említett kápolnácskának fundamentumára köröskörül mint egy cancellus módjára kőfalat tehetnénk, ne talám valami illetlenség hozzája férne.

De mivel a közönséges piacz a királyi just illeti, és ezen fundusnak egy részeeskéin vagy két, fából építtetett boltoetskák állanak, felséges királyné asszonyunk akarattja nélkül nem cselekedhetjük, s nem is akarjuk. Azért alázatosan könyörgünk a mgos catholica commissionak, méltóztassék kegyes királyné asszonyunk ő Felségének ezen alázatos kérésünket representálni, hogy említett jó szándékunkot ő Felsége elvégzett egyetértésével megerősítvén véghez vihessük.

Mely királyi de egyszersmind hozzánk mutatandó anyai kegyes gratiáját mind ő Felségének, mind pedig a mgos királyi catholica commissionak ezen dologbéli vélünk teendő kegyességét, midőn Isten előtt

meghálalni magunkat köteleznők, vagyunk a mgos catholica commissio-
sionak alázatos szolgálai:

Ns. Sz. Udvarhely mező várossabéli romano catholica comm unitas.

800

Resolutio.

Siquidem innotuisset commissioni certa ex relatione veram quidem esse, quod in foro eote penes cincturam templi reformatorum capella S. Annae olim exstructa fuerit, verum nec angustiam loci, nec circumstantias modernas citra indecentiam admittere, ut in locum dictae capellae crucifixus erigatur, hinc petito supplicantis praeviis ex rationibus deferri nequitiam potest. E commissime caeo. regia in publico eccleisasticis ordinata. Datum Cibinii die 29-na Sept. 1777. Extradatum per Josephum L. B. Miske mp.

De eztet abban hagyván, térjünk vissza a félbe hagyott régebbi dolgaira a religionak.

Igy a pápistáknak maradt Sz. Miklós temploma mellett lévő papi házban még az ifjú Rákóczi György fejedelem idejében bészállván a Jésus társaságából való p. Zsámbar Mátyas, mely hathatósan és lelki buzgósággal folytatta nem csak itt az városban, hanem a körül levő falukban is a pápista hitnek dolgait, kiteszük az ő életéről írt historiából. Híres volt már p. Zsámbar mind a pápistáknál, mind a reformatusoknál a hit dolgáról kibocsátott könyveknek írásáért. De a reformatusak csak úgy esatáztak véle, mint Magyarországon laktával (!), ingyen sem gondolván, hogy Erdélyben köztük volna, mivel mint nevét, mint ruházatját elváltoztatván jött volt be az országba, s mulatozott, hanem egyszer gyanú esik, hogy ő volna az udvarhelyi pápista plébanus, fülébe megyen a sutogás Lengyelfalvi Nagy Orbán Eleknek, az Udvarhely-széki pápistaságnak akkori egy jeles oszlopának, a ki tudván valójában a dolgot, p. Zsámbart Lengyelfalvára hívatja, onnan boros hordóba zárattatva Kolosvárra küldi, s úgy reá következhető esüfoltatástól megmenti.

De ugyancsak így elmenetele után p. Zsámbarnak a gyanú valóságra válván, 1654-dik esztendőben az akkori fiscalis director Sárpataki Márton evocaltatta volt az itt való pápista rendet a közelebb következő országgyűlésre azon okon: hogy az ország-
nak végezése ellen a jesuita szerzetből való papot merészelték iten tartani; de ment-e tovább az dolog evocationál, vagy nem? több nem tudatik benne.

Azután is egész elbomlásáig a szerzetnek mind azon szerzet-
béli személyek a pápista hitnek nagy előmenetelével folytatták a parochia dolgát a városban, a kik oskolákat állítván fel, hogy az ifiak az atyjoknak kevesebb költésével tanulhassanak, az Benéből és Erkedből addig a reformatus papok számára administráltatott dézmát a felséges Ausztriai háztól megnyerték, a melynek jövedel-

Ugyanezen templomban (úgy szólván) lett egy dologról így ír Cserei Mihály az 1689-ben történt dolgok között:

Egy hamis próféta támadott vala Erdélyben Udvarhelyen a pápista papok factiojából, mert lévén egy énekes inassok, a ki az orgona mellett szokott vala énekelni, azt megtanítják, hogy hirdesse mindenütt azt, hogy néki az Isten angyala megjelent volna, és követül az erdélyi fejedelemhez küldötte (jól ismértem Udvarhelyen laktomban ezt az inast, a ki görbe hátú, de igen szép nótájú vala); azért a páterektől instrualtatván megindúlt, és nem akar vala szólani sohult, hanem mikor kérdezték tőle, miért nem szóllana, írás által azt felelte, hogy ő addig nem szólhat, míg a fejedelemhez nem mégyen; felvitetvén a fejedelem eleibe, ott kezdi szóllani, ezt mondván: néki az angyal meghadta, hogy mondja meg a fejedelemnek, hogy ha pápistává nem léssen negyven napok alatt elsülyed Erdély országa. Akárki általlátja könnyen, hogy ördögi hazugság minden dolga, sőt magok is az okosabb pápista emberek elszégyenlették magokat miánna, és contemnálták. Eztet ugyan ily formán a Cserei feljedzésén kívül is gyermekkoromban az atyámtól és más öreg emberektől, a kik a történet idején éltek, sokszor hallottam, de ezek különös környül állásokkal így beszéllették: Magyarit (a volt a neve) éjjel az ágyból felköltötték, a templomhoz vezették, az ajtót nyitva találván bément, és az nagy oltáron a gyertyákat égve, úgy hallotta az nagy oltártól az fejedelemnek mondandó szókat. És így Magyarit is elmehet a fejebb kotzperdező két német után.

A tiszt. p. franciscanusok még ifiú János király által klastromokból kihajtatván, a közelebb elmúlt kurucz világnak majd az végéig ezen városban lakó helyet magoknak nem kaphattak, hanem Lakatos István ide való ifiú világi pap a maga örökségeit testamentum által nekik hagyván, az azon örökségekhez just tartó atyafiaknak ellent tartásokkal is ugyanesak bėjötték és lakni kezdettek; üdő jártában több jószágokkal az nekik testált helyet gyarapítván, nagy roppant templomot, ahoz két magass tornyot, ezek mellé tágas conventet építették, úgy hogy a mint a Csónka-várnak romladozott kőfalaiból kitetszik, nem alább való ezen mostani lakóhelyek s épületek az ott való régi klastromoknál.

Ezen szerzetnek régi templomában, a mely p. Lakatostól adatott kőház volt, történt ilyen dolog: Márefalván egy marcotánynak felesége meghalván, csakhamar a szolgálójának álmában megjelenik és arra inti, hogy az urának mondja meg, hogy ő érette a p. franciscanusok templomában misét mondasson; másodsor is úgy megjelenvén, semmit a szolgálója által végbe nem vitethet az uránál, mivel mint álomlátással az semmit se gondolt; ugyanesak 3-szor is azonképpen megintvén a szolgálót, azt mondja hozzája: mikor a mise mondatni fog, én bizonyos jelt adok néked; ezt is

így megbeszélvén a szolgáló az urának, reá vészi, hogy a misét kiszolgáltassa. Híre menvén, azért igen sok nép gyűlt a templomban, a szolgáló a mise alatt egyszer halványodni kezd, s az akkori szokás szerint az balkezének nyelire tekert gyöles ruha¹⁾ nagy füsttel mindenek láttára egy néhány helyen megtüzesedik, az mely ruha emlékezetnek okaért mind ez mái napig ráma közé csináltatva, a templomban közönséges helyen tartatik, ilyen alatta való írással:

Anno a partu virgineo 1712 die 4-ta mensis Julii contigit hoc miraculum in hac nostra residentia ad SS. Apostolorum principes Petrum et Paulum, sub cantato missae sacrificio facta elevatione venerabilis sacramenti revelata est anima conjugis cujusdam marquetanei ancillae suae nomine Elisabethie ex Slavonia, de quo miraculo exstat authenticum testimonium plurium personarum fide dignarum adstantium in archivio residentiae hujus.

Ha a régi költött híreknek hitelt lehet adni, a mostani pápista havasalya is Bethlen Gábor fejedelem idejében egészen a reformáta valláson volt, de a papok a pápista papoknak szokása ellen való móddal folytatván hivataljokot, s magokot viselvén, a népet úgy megbosszontották, hogy egybe tanácskozván, mind kirakták a megyék házaiból, magok a régi pápista vallásra visszaállván, a hol mise mondó papra szert nem tehettek, pápista praedicatorokat szerzetek magoknak. Így a többi között esperességet viselő Sz. Györgyi Dávid nevű pap Zétalakáról kirekesztvén, ide Udvarhelyre vette magát, de itten az akkori hallgatóknak kevés volta mián a papnak jární szokott bérből házát beesületesen nem tarthatván, folyamodott a fejedelemhez ez iránt való segítségért; az fejedelem mind néki mind az utána következő papoknak rendelt esztendőnként fizetendő 300 forintot, a mely mind ez ideig a királyi kamaráról kiszolgáltatik az itt való református papnak.

Az mint fennebb említém, a két religión lévő lakosok között a viszongás leesendesítettvén, a reformáta résznek a templom felépítettvén, csak hamar a fejedelem adományából iskola is építettett, a mely üdő jártában Collegium nevezetet vett, ehez professor adattott, a ki az udvarhelyi s háromszéki református ifjúságot a deáki tudományban tanítaná. Régi módra elég helyesen, de a mostanira igen dísztelenül és alkalmatlanúl volt építve azon collegium, mert az alsó része ugyan kőből, de a felső fából volt reá rakva, a mely a régiségtől ide s tova hajladozván s azért a tapaszt is tovább meg nem tarthatván, magától romladozni indúlt volt.

Hanem ezelőtt egy néhány esztendőkkel tiszt. Kiss Gergely professornak ide rendeltetvén, annak jobb karban való állításába megindúlt és legelőször is a felséges udvartól szabadságot nyert annak egészen kőből való felépítésére; azután sok pátronusoknak

¹⁾ Érdekes néprajzi szokás!

bőv adományaival segítettvén a munkához fogott, és 2 esztendőnek elfolyása alatt olyan egymáson 3 szakaszba lakható épületet tett, a mely nem ilyen mező, hanem akármilyen nagy kolesos királyi városba béillenék, nem csak külső tekintetire, hanem belső részinek alkalmaztatására nézve is; az napkeletre fordított részének felibe egy kis tornyot csináltatott, abba egy jó nagy harangot, és az városnak nagy nyugodalmára szolgáló órát szerzett.

Így meg lévén a Collegium építve, mivel a templom régi módra csináltatva alkalmatlan, sötét, és a néphez képest szoros volt, megindultak annak is jobb karba állításába s az felséges udvarhoz folyamodtak a szabadságért; de ezen úttal aztot meg nem nyerték, mivel némely (hihető) buzgó pápistáktól, úgy informáltatott volt az udvar, hogy ezen építéssel a piacra járó út a publicum kárára megszoríttatnék; de ezen bal feladásról azután tudósíttatván az udvar, ugyan csak ezélokot örömmel elérték, és megnyervén a szabadságot, a régi kerítésnek határán belől hozzá fogtak a munkához 1781-ben, és rövid idő alatt nagy szép roppant templomot, magas, tágas, eszeréppel fedett toronnyal építettek, úgy hogy ennek mint külső, mint belső alkalmaztatása nem alább való, mint a fennebb leírt Sz. Miklós pápista templomának, éppen belső részére nézve abban lévén a különbség, hogy ebben annyi aranyos oltárok, oszlopok, képek, rostélyok nem tétettek, mint amabba. Néhai mgos B. Dániel Istvánnak Udvarhelyszék akkori érdemes főkirályibírájának bőv adományából szép, nagy orgonával felékesítettvén, maga költségén a megye egy 12 mázsás nagy harangot tétetett a toronyba, a Collégiumnak tornyában lévő órát általvitte, ezen kívül a városnak még nagyobb nyugalmára, az estvéli téiben 8, nyárban 9 órakori harangozást ugyan a maga költségén felállította. Ezen templomnak is így elkészítésében leginkább szorgalmaskodott s fáradozott a felül- említett Kiss Gergely professor.

Még ezen alkalmatossággal lehet előhozni azt is, hogy az két religion levő lakosoknak elméjek között néhai b. e. öreg Rákóczi György fejedelem idejében új viszongás támadott ilyen okból: csak azon üdö tájott a vár megégvén, az ottan való óra a városra kihoztatott, a mely a tűz és hordozás mián haszontalanná tétetvén, mind addig a városon hevert, míg ahoz értő mesterember találtatván, aztot meg nem igazította; az így elkészített órát a reformátusok a piaci, a pápisták ellenben, a hegyen való pápista templomban akarták helyeztetni, mely dolognak a fejedelem olyan véget tett, hogy az említett óra a piaci toronyba, mint diszesebb s a városnak alkalmatosabb helyére tétessék. De a fejedelemnek ilyen rendelése után is tétetett-e ide, vagy nem? bizonyost nem lehet mondani, mivel régi hírül sem hallatik, hogy a piaci toronyban valaha óra lett volna, hanem inkább lehet vélekedni, hogy a reformátusok is

a felső tornyot alkalmasabbnak tapasztalván az óra tartásra, önként átengedték.

Méltó azt is a két religio iránt észre venni, hogy akármiféle gyűlésben, mulatásban, utazásban férfi vagy asszonyi rend a religio iránt egymás között semmi különbséget nem kívánnak mutatni, annyival inkább a felett veszekedni: igen csekély elméjű embereknek tartják magok között, a ki valami két részből álló társaságban, a hitről való dolgokat emlegeti, félvén attól, ne talám az ilyen rájok nem bízott beszédek az eddig köztök megvolt városi egységet fel kezdjék bontani.¹⁾

A mult száznak vége felé származott volt ide egy Görög András nevű görög vallású ember, a ki a Botos-utczában az alsó végén jószágot szerzvéen, arra a maga vallásának kedvéért egy kis templomot építtetett, és testamentumban a jószággal együtt ugyanazon valláson levő oláhoknak hagyta, a hova pap szállván bé, a város körül való oláhoknak itten kezdték megyéjéket tartani. Hanem 1759-dik esztendőben híres Sofronius-nak követjei ide is elérkezvén, arra vették az ezen megyéhez tartozó oláhokot, hogy az említett esztendőben nagy lármával a papot a házból kihányják, a templomot magok részekre elfoglalták, s ottan a nem unitus pap által liturgiájokat folytatni kezdték.

De a felséges királyi gubernium eleibe menvén a dolog, mivel a ki szerzette s építette és az oláh ecelésiának hagyta, görög uniált vallású ember volt, szüntelen is ezen vallású megyének temploma volt, az Sofronius nem unitus vallású követőtől elvettettetett, s a régi uniált papnak s a megyének visszaadattatott, s attól bíratik mostanában.

Elérkezvén a ns. szék tisztjeihez az ez iránt való rendelése a felséges királyi guberniumnak, éppen annak a v. tisztnek költ kötelességire annak kihirdetése, és az paranesolt dolognak végrehajtása, a ki Sofronius követőit leginkább tanácsolta s bátorította az uniált megye házának s templomának elfoglalására. Látván pedig a dolognak megváltozását, hogy az abba való beléavatásából következő szégyent elhárítsa magáról, úgy akarta, hogy azon decretumnak kihirdetését, s az paranesolt dolognak végbevitelét az városi magistratus ecelekedje meg, de ez abba magát belé nem avatván (a mint nem is tartozott), úgy vitte azon tiszt maga subordinatussai által végebe. Való az is, hogy ezután csakhamar Buckov gubernator excellentiája idejövén, maga azon megyeházhoz és templomhoz személye szerént lement, s azon tisztet (megtudván a dolognak mivoltát) a kíséző más tiszteknek s népnek láttára s hallatára igen megpirongatta.

¹⁾ A vallási türelemnek igen szép nyilvánulása a vallásszabadság classicus földjén: Erdélyben, a XVII. században.

Különfélék.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet felirata Ő Felségéhez a királyhoz Felséges Asszonyunk, a megdicsőült királyné, halála alkalmából.

Császári és Apostoli Királyi Felség!

Legkegyelmesebb Urunk!

Felséged és a magyar nemzet mélységes gyászában vérző szívvel osztozván az Erdélyi Múzeum-Egylet is (a mely 40 évvel ezelőtt abban az időtájban alakult a tudomány és közmívelődés terjesztésére, midőn megdicsőült Királyasszonyunk gondoskodásának áldásdús hatása e hazának boldogítására mindinkább érezhetővé vált) a mai napon felséges Királynénk emlékezetének szentelt gyűlésén, elhatározta, hogy Múzeumunk számára a megdicsőült Felség arczképét megfesteti s hogy Felséged magas színe elé járúl, nem hogy vigasztalni akarjon a kegyetlen végezt sulyos csapásával szemben, hanem hogy ő maga is mély fájdalom-ban némi egyhűlést találjon a hálás kegyeletnek kifejezésre juttatásában.

Oh mert méltán sóhajt fel a magyar nemzet a szent írás szavaival, hogy „leesett a mi fejünk koronája“.

Síratjuk országunknak nehéz időkben védelmező Őrangyalát, kit e nemzet kegyete magasztos erényeiért, igazságszereteteért, szívjóságáért rajongó lelkesedéssel vett körül s már életében a *patrona Hungariae* szentséges jelzővel tisztelt meg.

Síratjuk a tudomány és közmívelődés, irodalom, és művészet fenkölt lelkű nemes pártfogóját, ápolóját és terjesztőjét, a ki szeretete ősi nyelvünket, költészetünket, a magyar történelmet, a mely Őt mint egyik legdicsőbb Királynénkat, örök büszkeségünket fogja emlegetni, tanúlságul, ragyogó példányképül a messze idők késő nemzedékeinek is.

A nagy veszteség felett való kesergésünkben egyedül abban találunk vigasztalást, hogy a megdicsőült Királyasszony fenkölt szelleme örökké élni fog e hálás nemzet köztudatában és kegyeletében, mint a Trón és nemzet együttes Nemtőjének, a női erények tündöklő példányképének, a mi nemzeti legszentebb eszményeink dicső pártfogójának szelleme.

Kérjük a Mindenhatót, hogy a megdicsőült Királyasszony magasztos szellemének eme drága öröksége erősítse meg Felséged lelkét a kegyetlen csapás elviselésére s nyújtson hű magyar nemzetének vigasztalást abban, hogy Felséged drága életét oltalmazza és tartsa meg igen sokáig, gyászba borult hazánk és nemzetünk üdvére, boldogítására.

Alattvalói legmélyebb hódolattal

Felségednek hűséges alattvalói

Az Erdélyi Múzeum-Egylet nevében:

Dr. Szádeczky Lajos

titkár.

Gr. Esterházy Kálmán

elnök.

Kolozsvárt, 1898 szept. 24.

138. év előtti időből. Hogy Hadrianus valamilyen jogi változást létesített Napoca szervezetében, már eddig is valószínű volt. Egy Lambaesis (Numidia: ma Lambése, Algír) veteranus AELIA NAPOCA-i illetőségű (CIL. VIII. 3021).¹⁾

5. sor. A *duumviri* a római municipiumok és coloniák rendes főhivatalnokai (*duumviri juri dicundo*). A *quinquennalis* címet is viselték, ha ők végezték a censust, minden ötödik évben és pedig ugyanabban, a melyben Rómában a censorok. Eddig Napocában felíratokból nem volt *duumviri* létezése megállapítható, e felírat alapján azonban meggyőződünk arról, hogy a rómaiak egységesítő törekvése Daciában sem tért el a rendes alaktól. Hogy a coloniává emelés után voltak-e *duumviri*, eddig nem tudjuk, de tagadni merészség volna.

6—7. sor. A két duumvir neve közül *C. Numerius Decianus* teljesen ismeretlen. A *Iulius Ingenuus* név elég gyakori (Ancyrában, Afrikában, Galliában). Aquincumban is Kr. u. 228-ban egy Julius Ingenuus van a leg. I. et. II. adjutrix speculator- (honvéd műnyelven hírszerző járőr-) iskolájában (CIL. III. 3524).

II.

A róm. kath. egyházközség főtéri építkezéseinél az u. n. Tivoli-ház pinczejéből került elé a következő esonka oltár. A felíratos mező szélessége 38 cm., mostani magassága 33 cm. Alja letört.

S O L I I N V I C
 Γ O M Y T H Γ a e
 p R O S A L V T e o r
 I N I S A V G

¹⁾ Napoca fenti czíme a CIL. III. 6254. sz. pusztaszent-miklósi felírat dögát is tisztázza. E felíratot a Corpus lépesőzetesen kezdődő sorokkal adja, holott a sorok egy függőleges vonalban kezdődnek. Kiegészítve ilyen volna:

I V L A R P H O C r a e
 A V G M V N i e i p i
 p r o t o m e A E L H A d r n a p o c
 v i r i M A R
 b a r b a t i 5. N T

B

1. sor. Torma kiegészítése. — 2. sor. MVN Torma; MV az én olvasásom. — 3. sor. HA Torma, H én. — 4. sor. MAR Torma, MA én.

Ezzel a kiegészítéssel egyúttal Pusztaszent-Miklós törölhető is a daciai római lelőhelyek sorából. A p.-szent-miklósi kastélyba befalazott követ valószínűleg Kolozsvárról vitték oda; ez annál valószínűbb, mivel P.-Szt-Miklóson semmi más római lelet eddig nem fordult elé. A község helye is (a völgy közepén, úgyszólván a Szamos árterén épült az egész) ellene szól annak a feltevésnek, hogy ott római telep létezhetett.

Soli invicto Myth[rae p]ro salut[e or]dinis Aug(ustalium) . . . .
(A legyőzhetetlen Mythra napistennek az Augustalisok rendjének javáért [állította N. N.]).

A 4. sor AVG betűi *Augustalium*-ra egészítendőek ki. *Augustalis Col. Nap.* van a CIL. III. 862. sz. ftban. *Aug. Col. Nap.* u. o. a 859. sz.-ban; az ¹⁾ alatt említett 6254. sz. is *Aug(ustalis) Municipi Napocae*-t mutat. A 912. sz. ft. is (Tordáról) Mommsen kiegészítése szerint *Mag. [aug. Nap]ocae Aureliae(?) = Magister Augustalium Napocae Aureliae.* — De az *Ordo* szót sem lehet mássa, mint Augustalisra vonatkoztatni; Augurok nem alkottak ordot. *Augustalis* volt a neve az istenített Augustus császár tiszteletére alakult papi rend tagjainak.

Felhasználom az alkalmat, hogy e helyen köszönetet mondjak a r. kath. egyházközség építő vállalatának, a mely a II. sz. követ az Erdélyi Múzeum régiségtárának ajándékozta és dr. Nagy Mór városi tanácsos úrnak, a ki mint helyettes polgármester kérésemre szíves volt a Főtéren heverő I. számú oltárt a nevezett régiségtárba szállíttatni.

*

E sorok már meg voltak írva, a mikor megkaptam e folyóirat f. é. VII. füzetét, a melyben Király Pál Napocáról értekezik. A 17 lapnyi ismertetés, a melynek nagyobb részét Trajanus hadjáratának és a római municipiumok általános szervezetének leírása teszi, nem mond el mindent Napocáról, bár adatait elég gyakran ismétli¹⁾. Napoca nevére nézve téved a szerző a 358. lapon, mikor a CIL. III. 269 ft. *Aureliana Popa*-jával Napoca nevének *Popa* v. *Poca* alakját keresi. Az AVRELIANA-POPA, ha csakugyan Napocára vonatkozik, egyszerű íráshiba AVRELIA-NAPOKA helyett.

A 366—7. lapon a Napocaban székelt procuratorok névsorában sajnálattal nélkülözzük a feliratok idézését, a melyet pedig egy munkával ki lehetett volna írni *Jung (Fasten der Provinz Dacien)* érdekes könyvéből. A 4. számú *Ulpus procurator* valószínűleg nem vált meg a katonaságtól, a mikor a császár bizalmi állásra helyezte; leg-alább is nem lehet ezt oly határozottan mondani, mint Király Pál teszi. Lám *Jung* nem is mondja ezt, de e helyett meghatározza *Ulpus daciai procuratorságának* idejét 211-re Kr. u.

Érdekes lett volna még felemlíteni, hogy Napoca lakosai, mint legionariusok a legio III. Augustában, Lambaesisben Numidiában szolgáltak (pl. a fentebbi CIL. VIII. 3021; és Ephem. Epigr. V. 714.: 1 napocai ember Kr. u. 140—141. — U. o. VII. 372-ben 5 napocai szolgál az afrikaiak között), viszont mauretaniai bennszülöttek voltak

¹ Így kétszer olvassuk, hogy Napoca Kr. u. 139—161 közt municipium volt és hogy Caracalla alatt itáliai jogú város volt; háromszor, hogy Commodus alatt colonia lett és hogy Dacia Porolissensis pénzügyi székhelye volt; ötször azt, hogy praefectura volt és hatszor, hogy aedilisek kormányozták.

Daciában, a mint ez a maros-kereszturi katonai elbocsátó okmányból (Kr. u. 158., CIL. III. Suppl. D. LXVII.) kitűnik.

De teljesen hiányzik az, a mi Napoca monographiájában lényeges lett volna, t. i. a római város kiterjedésének valószínű meghatározása. Torma Károly szerint (A limes Dacicus felső része, 15. l.) „az egykori római város zömét a mai óvár, a főtér s a hid-, belmagyar-, szentegyház-, belközép-, belkirály-, beltorda-, belszén-, kismester- és a belmonostor-útczák egy része képezte, nem sokkal kisebb terület tehát, mint Kolozsvár mai belvárosa“. A lefolyt években a csatornázás és vízvezeték munkálatai ezeket a körvonalakat nagyjában megerősítették, talán lesz is módom arra, hogy leletek alapján pontosabban ki tudjam mutatni Napoca területét.

Dr. Finály Gábor.

Kolozsvár római nevéhez.

Tudvalévő, hogy a mai Kolozsvár helyén a világhódító rómaiaknak egy virágzó gyarmatvárosuk volt, mely a mai belváros (I. kerület) egész területét magába foglalta és melyről a Kr. u. 109—110 tájt emelt ajtoni mérföldkő nyújt először felirati tudósítást. A népvándorlás áradata azonban megsemmisíté a városunk helyén állott gyarmatot is annyira, hogy az egykori római városnak még nevét is elfeledték, úgy, hogy az egykor virágzó gyarmatnak igazi neve a legújabb kor tudósai előtt is ismeretlen volt. *Köváry* „Erdély építészeti emlékei“-ben Benkő után még 1860-ban is *Patruissa*-nak nevezi a Kolozsvárt megelőző várost; *Jakab Elek*, Kolozsvár történetírója 1870-ben sem mer a város ókori nevééről határozott véleményt mondani, pedig már akkor Sponius — még inkább Torma Károly — a Peutingerről nevezett ókori térkép adatai, főként pedig egy római felirat alapján a Kolozsvár helyén feküdt római város gyanánt *Napocát* jelölte meg, melyet ugyanő előbb (a mint már előtte d'Anville is) Szamosújvár helyén képzelt, Mannert Konrád Nyárádtőre (Maros-Tordavm. alsó-marosi járás) helyezett, Seivert pedig Pókán (Alsó-Fehérvm. kis-enyedi j.) vélt megtalálhatni. *Mommsen* Tivadarnak, a nagyhírű német régésznek: hozzászólása a kérdéshez az egész tudományos világgal elfogadtatta a *Napoca* nevet, melyet legújabbán megerősített a főtéren, csatorna ásásakor, a Jósika-ház előtt talált római feliratos kő is.

Érdekes lesz tudnunk, hogy Torma és Mommsen előtt teljes két évszázaddal ugyanazon alapon, talán ugyanazon felirat alapján a nevezett tudósokéval teljesen egyező eredményt ért el *Bethlen Farkas* erdélyi kancellár (élt 1639—1679). Történetében ugyanis római feliratok alapján határozottan állítja, hogy a Kolozsvár helyén feküdt római gyarmatot *Napucának* hívták. A Benkő József által 1789-ben kiadott „Historia de rebus Transsilvanicis“ V. kötetében a 276. lapon a következőket írja: „Kolozsvár egy ó- és újvárból áll, de mind-

kettőt ugyanazon fal keríti. Helyén a rómaiaknak régi gyarmat városa volt, *Napuca* nevű, melyet Ptolemeus Vázlataiban Dácia városai közt említ; a mi eléggé kiténik sok más régi felíratból, melyek még megvannak, de a régiségtől alig olvashatók, mindenek felett pedig Barát Péter a főgyház közelében fekvő egykori házának kapualjába falazott négyszögű kőből, melyen ezek olvashatók:

NVMINI. AVG.
M. VLP. CAECIL.
BASSIANVS
CALLISTH.
M. AVG.
AVGVSTALIS.
COL. NAP.

A város Szamosra tekintő falának belső oldalán is a fal többi kövei közé illesztett faragott kővön ugyanazon *Napuca* gyarmat neve olvasható ekképen:

M. AVREL. PAPIA. AVG. COL. NAP.
VIXIT. ANNIS. LX. AVRELIA.
BONA. CONIVNX. MARTO.
PERFICIENDVM. CVRAVIT.

D. D.
És a fal azon részében, mely az alatta folyó Szamosra dől:

FORT. AVG. VLP. MASCVLINVS. VET.
EX. SIGNIF. LEGVM. FECIT. COL. NAP.
PRO. SA. SVA. ET. SVOR. P.

Ötyszögű égetett téglák sem hiányzanak, melyek a régiségtől megkeményedve szerfölött erősek; rajtuk betűk láthatók, melyek nincsenek bevésve, mint a faragott köveken, hanem kidomborodnak, t. i. hogy ezzel is erősbbe tegyék a felíratos téglákat. E gyarmat a LEG. I. ADIV., azaz az első segédlegió állomáshelye volt, a mint Apulum a LEG. XIII. G., vagyis a 13-ik ikerlegióé, Ulpia Traiana pedig a LEG. VII. CLAVDIAE. Egyébiránt korunkban e régiségek és emlékek az említett helyeken alig találhatók fel és meg sem őrizhetők, minthogy részint a borzasztó tűzvészben (mely az üdv 1655-ik évében a város legnagyobb részét elhamvasztotta), részint a város falainak különböző és ismételt javításai s levakolása következtében eltűntek.

Az itt említett Barát Péter Báthori Zsigmond korában Kolozsvár város egyik adószedője volt; a Bethlen által házánál látott fenti felírat úgy tartalmára, mint alakjára szerfölött hasonlít (talán ugyanaz) azon felíratához, melyről Reinesius Tamás mint Kolozsvárt talált római emlékről emlékszik meg *Class. Inscriptiones ez. művében*, a hol a 185. lapon kiadta és a mely Tormát *Napoca* valódi fekvésének felderítésére vezette. E felírat így hangzik:

NVMINI. AVGVST.
M. VLP. CAECH.
BASSIANVS.
M. AVG.
AVGVSTALIS.
COL. NAP.
D. D.

[Numini Augusti, Marcus Ulpius Caecilius Bassianus,
Maximus Augur Augustalis Coloniae Napocensis
Dedicavit]

Magyarul: Augustus Istenségének Marcus Ulpius
Caecilius Bassianus, Napoca császári colonia főaugura
ajánlotta.

A két felírat közt csak csekély, a másolók figyelmetlensége, vagy a felírat egyes részeinek kikopása által magyarázható különbség van.

Látható ezekből, hogy a XVII. század magyar történetírója teljesen helyes alapon és teljesen helyes eredménnyel fejtette meg a Kolozsvárt megelőzött római város nevének kérdését s ámbár a későbbi kor tudósai az általa idézett felíratok eltűnése miatt nem is vették figyelembe tudósítását, az elsőséget e kérdésben el nem tagadhatjuk tőle.

A jelen kor állítását fényesen igazolta.

Rácz Miklós.

Falfestmény töredékek.

Kolozsvárt, a belfarkas-utczai ref. templom hajójában a déli falon, a nyugatról számított első és második bolttartó oszlop között a lepatogó mészrétegek alól néhány kis folton már régebben színek tűntek elő, melyek világosan elárulják, hogy ott falfestmények lappanganak. A mész alatt rejtőző kép csak egy nagyobb szabású mű részlete lehet, mert valaha bizonyára az egész hajót freskók borították. A megmaradott festmény a két említett oszlop között, az ott álló nagy háttér pad tetejétől az ablakig lepi be a falat, s egész területe hozzávetőleg 14—15 négszögméter.

Különbben nemesak itt, hanem egyik melléképületben is vannak némi maradványok. A templom déli részén lévő keresztfolyosóban, illetőleg inkább az ú. n. „toronyszoba“ falán, a keresztfolyosóra néző oldaldalon, az első emeletre vezető ajtónyílás mellett kétfelől, egy-egy töredék látható. A bemenettől jobbra egy férfi, balra egy angyal áll. Az angyalt valószínűleg később festették, míg a férfi képe minden bizonynyal az első kifestés korából való. Mind a két kép nagyon rongált. A férfiú igen barna arcú, szakálos, bajszos, életnagyságú alak. Sötét haja esigákban ereszkedik le egyik füléig és félig ezt is elfedi. A száj és orr szabása a mésszel együtt lehullott festés hiánya miatt nem állapítható meg. Az orrnak csak a felső része van meg. A fejet magas, barna sapka fedi, melyre később egy darabon valami piros színt mázoltak. A ruha színe a festék elkopása, s a rongálások miatt alig határozható meg.

Benn a toronyszobában szintén van egy Pallas alak, de ez jóval későbbi festés. A mult században festhették. E szoba ajtószárnya 1764-ben készült. Ezt is egyszerű magyar virágdísz ékíti. *K. I.*

Névtelen német grammatika.

1730-ban jelent meg a következő című német grammatica: I. N. I. Nucleus grammaticae Germanicae, ad modum enucleationis recentiorum grammaticorum, erutus, lucique publicae, una cum Indiculo bipartito, partim ad illustrandas regulas grammaticas, partim siluam vocabulorum aperiendam, nec non viam ad diversas eorum significationes, indeque

ortas phrases ac idiotismos, praeparandam, accommodato, in usum studiosae juventutis Hungaricae, expositus improbo labore. Cibinii 1730. Excudit Jo. Barth. Sr. 166 l.

Szerzője ismeretlen. A kolozsvári ref. coll. könyvtárának kettős példányai között találtam egy példányt e grammatikából, melynek tábláján egy névtelen bejegyző a következő tájékozást adja a szerzőről:

„Hujus grammaticae auctor fuit . . . *Lehoczky*. Slavus academita vom(u)it linguam Germanicam in collegio Enyedensi per aliquot annos, et interea edidit hanc grammaticam. Erat ipse valde physicus, eodemque morbo perit caelebs Enyedini apud hospitam suam Saxoniam; privatam interim habebat cameram in collegio. Religione fuit Lutheranus. Statura altus“.

Mennyiben igaz *Lehoczky* szerzősége, ezért csak a névtelen bejegyző vállalhat felelősséget, míg biztosabb adatra nem akadunk. Egyébként a névtelen bejegyzésből megtudjuk, hogy Enyeden 1730 körül legalább privatim tanították a német nyelvet a collegiumban.

A babona áldozata.

1803-ban a babonának rettentő példája került napfényre s jutott az erdélyi főkormányzéseknek tudomására. A főkormányzések az erdélyi ev. ref. főconsistoriumot értesítette az esetről, mivel a reformatus hívek között történt. Az eset ez:

Az aranyos-gyéresi tanácsnak 1803. június 8-diki jelentése szerint történt, hogy gyéresi Farkas Sámuel és felesége Nagy Juliánna beteges és erőtlen öt hetős leányoknak gyógyítását a babonás gyógyításairól nagyon elhíresedett Bean Ilia nevű ámitóra bízván, ez a leánykát váltott gyermeknek állítá s a kisedet babonázásai után egy kenyérvetől lapátra kötözte hárskötéllel, azután azon reményben, hogy a visszacsérelés megtörténik, a hevített kemenczébe bevetette és elégette. Hogy ez így történt, megerősítette a Farkas Sámuel és felesége, valamint az impostor Bean Ilia szelid vallomása, továbbá megerősítették azon esketéseket, melyek a vizsgálat megejtésekor a gyéresi senator és szolgabíró Kolozsvári István s mások jelenlétében történtek. Mivel a babonázás és az ebben való hit a gyéresi reformatus lakosok közt felettébb elterjedt s nagyon meggyökeredzett, a főkormányzések ajánlja a főconsistoriumnak, hogy alkalmas tanítással igyekezzék kiirtani a babonáságot hívei közül.

A főconsistorium áttette a püspökhöz e rettentő eset leírását s utasította, hogy nemcsak a gyéresi, hanem a többi papoknak is rendelje meg, hogy igyekezzenek gyökeresen kiirtani a babonát, a köznépet úgy tanítsák, hogy azok a dolgokról és azoknak okairól tisztá értelmet szerezzenek, a babonás balvélekedéseknek helyet ne adjanak.¹⁾

¹⁾ 103—1803. főcons. lt. sz.

Napról-napra. E helyes és jó kifejezés, mely a cselekvés vagy esemény folytonosságát szabatosan megjelöli, kezd kiszorúlni a használatból s már a kolozsvári újságokban is kezd egy helytelen, rossz kifejezés lábra kapni, t. i. „nap nap mellett, nap nap után“. Ballagi Géza „A magyar nemzet története“ VIII. kötetében (millennaris kiadás) egyetlen egyszer sem használja a „napról-napra“ kifejezést, hanem állandólag a „nap-nap mellett“, „nap-nap után“ tetszik neki. E magyartalan használat sok olvasót veszteget meg ez idegenszerű, egészen németes kifejezéssel, de ha a hírlapirodalom is fölkarolja, ki fogja irtani a jó és érthető kifejezést, szegényebbé teszi nyelvünket egy jó kifejezéssel. Érdemes volna megszüntetni e lábra kapó rossz szokást.

Dr. Török István.

Kendi Zsófia leszármazása. Kendi Zsófia leszármazását a következő (okíratilag bebizonyított) adatokkal kívánom megvilágítani: *Bebek György és Patócsi Zsófiának* öt leánya volt: 1. *Margit*, szül. 1553. 2. *Zsófia*, 3. *Judit*, 4. *Anna*, 5. *Zsuzsánna*. Margit 1563-ban már nem él. Zsuzsánna 1580-ban férjhez megy somlyói *Báthory Istvánhoz*, míg Judit 1587 július 24-én *Kendi Ferencnek* a neje (férjhez menté évét nem ismerjük). Megkapjuk tehát a következő stemmát:

Bebek György		Patócsi Zsófia	
Judit	Zsuzsánna		
1563—1587	1563—1587.		
— Kendi Ferenczné —	1580. Báthory		
1587	Istvánné		
Kendi Zsófia	Gábor (fejedelem), Anna, András.		
stb.			

Dr. Wertner Mór.

Ludas Matyi, Balogh István bohózata jelent meg újabban *Bayer József* előszavával *Heinrich G.*, Régi Magyar Könyvtára IX. füzetében — A régi magyar színpadnak egyik legérdekesebb és legjellemzőbb terméke jelent meg most első ízben nyomtatásban, miután a színpadról, melyen főleg a negyvenes években (Szerdahelyi József zenéjével) nagy kedveltségnek örvendett, jóformán leszorult, bár a vidéken még most is adják néha. A darab, melyet Balogh István színész (1790—1873), a magyar színészetnek egyik szorgalmas munkása írt, 1838. decz. 27. került először színre a pesti magyar színházban (utólszor 1856. jul. 20.) és nyomban érdekes irodalmi vitára szolgáltatott alkalmat, mert egyidejűleg Beöthy Zsigmond is nyújtott volt be egy Ludas Matyi bohózatot, mely azonban sem színre nem került, sem nyomtatásban meg nem jelent. Bayer igen érdekesen tárgyalja e polemíát, valamint a Balogh darabjának változatos történetét, mindenütt első sorban a korabeli kritika nyilatkozatai alapján s találóan méltatja a népszerű tárgy dramatizálását, összehasonlítva a bohózatot a Fazekas költeményével, melyen alapszik.

A Franklin-társulat kiadásában újabban megjelentek:

Suderman Rejtett boldogság című színműve, melyet Prém József fordított s az Olesó Könyvtár kettős számában (1065—66. sz.) 20 kron kapható.

Coppée a népszerű francia költő lírai és elbeszélő költeményeiből tetszetős kötetet fordított le *Bogdánffy* Lajos. Ára 10 kr.

Echegaray drámája: „*Örült-e vagy szent?*“ *Huszár* Vilmos kitűnő fordításában jelent meg. Ez a fordítás az, melyben Echegaray drámáját a Nemzeti színházban adják. Ára 20 kr.

Idegen elbeszélők cz. a két kötet jelent meg *Heyse* Pálnak, a jeles német novellistának *Sellő* című poetikus elbeszélése Szikrai Odo fordításában; a másik a francia elbeszélő-irodalom egyik legfinomabb tollú munkásának *Uchard Mario*-nak regénye: *Berthier Jocunda* melynek fordítása Molnár Gyulától való. *Heyse* novellájának 10 kr. *Uchard* regényének 40 kr. az ára.

Egy elfelejtett író (*Kuthy* Lajos) *Egy iskolai kaland* című novelláját is kiadta az Olesó Könyvtár. A füzet ára 10 kr.

Nansen utazása lábszánkón Grönlandon keresztül, írta Szívos Béla, a *Vasárnapi Könyvtárban* jelent meg; ára 20 kr.

Verne Gyula regényeiből, most a 98—103. füzetek jelentek meg, melyek a *Hódító Robur* című regényt egész terjedelmében tartalmazzák.

Erdélyi Múzeum-Egylet.

I. Rendkívüli ülés szept. 24.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet ig. választmánya szept. 24-én rendkívüli ülést tartott, melynek egyetlen tárgya Ő Felsége Erzsébet királyné tragikus halála felett az Egylet részvételének tolmácsolása.

Szamosi János alelnök megnyitván az ülést, a legmélyebb fájdalommal jelenti a rk. ülés összehívásának indító okát, megdicsőült királynénk annyira megható gyászos halálát, fájdalmas szavakkal eseteli a nagy veszteséget, mely ez által hazánkat és nemzetünket érte, melylyel szemben egyesületünk sem maradhat el, hogy a nemzet mélységes gyászában hivatalosan is részt ne vegyen s fájdalmas részvételét alkalmas formában ki ne fejezze. Az alelnök javaslatai alapján a választmány elhatározza, hogy

1. Felsőges királyasszonyunk tragikus halála felett fájdalmas részvétét jegyzőkönyvébe iktatja s arról a közgyűlésen is meg fog emlékezni.
2. Ő Felségéhez a királyhoz hódolatteljes részvét felíratot intéz, melyet a titkár előterjesztése alapján tüstént megállapított.
3. Nyomtatványait ebben a polg. évben fekete kerettel adja ki s fekete viaszpecsétet használ.

4. A megdicsőült királyné arczképét megfesteti, mihelyt a múzeum helyiségének viszonyai a méltó elhelyezést lehetővé teszik.

II. Rendes ülés okt. 5.

Az Erdélyi Múzeum Egylet ig. választmánya okt. 5-én *gr. Esterházy Kálmán* elnöklete alatt tartott rendes ülésén titkár bemutatta az Ó Felségéhez intézett *felírat* díszesen kiállított albumát és igen szépen sikerült kaligrafikus leírását. Jelenti továbbá, hogy az Orsz. Iparművészeti Múzeum visszaküldötte a nála volt *küküllővári régiségeket* a restaurált paláttal és kitisztított díszruhákkal együtt.

Az Országos Ereklje Múzeum megkereste az Erdélyi Múzeum-Egyletet egy *műtörténeti kiállítás* együttes rendezésére a Mátyás szobor leleplezése alkalmából. A Múzeum-Egylet bizottságot küldött ki, azzal a megbízással, hogy az Ereklje-Múzeum előkészítő bizottságával érintkezésbe lépven, tájékoztassa magát és azután a választmányt a kiállítás tervezete, módozatai és garantiái felől, hogy a választmány annak alapján határozhasson. *Új tagokul* felvétellett: koltói *gr. Teleki László* és *Virányi István* (aj. a titkár).

III. Szakosztályi ülés okt. 15.

A bölc.- nyelv- és történettudományi szakosztály szakosztály okt. 15-én ülést tart, melyen *dr. Finály Gábor* két római feliratot, melyet Kolozsvárt legújabbán találtak, ismertet; *dr. Ferenczi Zoltán* bemutatja a Boeskor-dalos-könyvet és *Szádeczky Lajos* Szeles János: Székely-Udvarhely történelmének eredeti kéziratát. Új tagok: *Kibédi Orbán Balázs* Maros-Torda várm. aljegyzője M.-Vásárhelyt (aj. Kelemen Lajos.) és *Vargha Ferencz* tanárjelölt Kolozsvárt (aj. titkár).